

Wene-Türgi sõda

1877.

Teine anne.

Kirja pannud

M. J. Eisen.

Jaan Kerbo kulguga.

Tartus.

Schnafenburgi trükk.

1877.

Wene-Türgi söda

1877.

Teine anne.

Kirja pannud

M. J. Eisen.

Carlus.

Schnafenburgi trükk.

1877.

Genfuri poolest lubatud. Riias, 1. Septembril 1877.

Sissejuhatusesks.

Mitmed on soowinud, et praegusest Wene=Türgi sõjast, sellest raamatu esimeses andes jutustama sai hakatud, õige pea edasi kõneldakse, et kõiki neid juhtumisi, mis meie Wene riigi suurel ja wahwal sõjawäel wiimasel ajal waenlastega Türgi maal on olnud, tääda saaks. Seda soowimist täita katsudes on seda teist raamatu annet, mis Juuni ja Juuli kuu sündusi jutustab, kirja pandud. Mis pääle selle ette tuleb, sellest loodame edaspidi kirjutada. Seniks aga palub selle puuduliku pistkuga armsaid sõpru leppida.

Juuli kuu lõpetusel 1877.

Raamatu wäljaandja.

Esimene päätükk.

Sõda. Üleminemine Doonau jõest. Esimeste kindluste ärawõtmine Bulgaaria maal.

Sõda pääsnud sõudemate
Waenu wanter weeremate.
R. p.

Sõda, jah sõda, see ei ole kellegi tõsine, õige ega jäädaw sõber, kui ehk mõni teda filmapilguks ka armastab ja temast kasu saada loodab; häda ja õnnetust, risti ja wiletsust toob ta nii hästi ühele kui teisele poole. Kell sõda pidada on, see peab ennast kõige selle wastu walmis panema ja kindla meelega kannatada katsuma, mis tema pääle pannakse, olgu see hää ehk kuri. Snn ja õnnetus, rõõm ja kurbdus on kaksik wennad, kes alati ühe teisega käsi käes kõnniwad ja ilma pääle waatamata, kas neid soowitakse wõi mitte, karmeste ühe teise jälgedesse astuwad ja üks katab ja kustutab seda, mis teine toonud, forraga jälle suutumaks ära.

Tüli ja riid, wiha ja waen, wõitlemine ja sõdimine on mailma algmisest olnud ja ei jää ka meie päiwil järele, waid wältawad edasi, nii kaua kui maailm seisab ja kurjus, õelus, kawalus, jõgedus ehk üleüldse kõik, mis patuks wõib nimetada, tema sees aset leiawad. Digus, kallis õigus ei saa maad; teda lükatakse eest kõrwa ja lastakse ülekohtu asemele tulla ja wõimust wõtta!

Nasta sajad on Türlasjed seda juba teha katsunud; nemad tahawad otse kui Rooma paawst ilma eesimata olla. Sest ei küsi Türlasjed midagi, mis teised seesugusest loost arwawad; nemad tahawad seesugused olla, kes teistega teha wõiwad, mis neil iial meelde tuleb, nagu piinata, taga kiusata, rööwida, riisuda, põletada, äwitada, tappa ja mõnda muud selle sarnast. Südametunnistus näitab neil täieste puuduwat ehk kadunud olewat; kõige suurem kuritegu ristirahwaga on suurema hulga eest otse kui mõni laste mäng.

Uga igal patul on oma nuhtlus taga, mis Kõigekõrgem süüblase päale paneb ja kui ka näitab, nagu jääks ta mõne korra tulemata, siis eeskib arwaja ometi ses tühis. Taewa kannatus ja piff meel on suur; aetakse ometi ühtepuhku wana jonniga edasi ja tehakse pattu patu päale, siis pääseb kannatuse wibu lahti ja nool tungib wuhisedes säetud märgile. Ei aita siis, kui ootamise aega kurjaste pruugitud ja parandust unustatud, enam eest ärapõgenemine; on nuhtlus tulemas, siis saab ta find kätte maa ehk mere pääl wõi õhu sees; kuski ei ole seesugust warjupaika leida, mis find kättemaksmise ja ammu teenitud nuhtluse eest wõtaks kaitseada.

Ristirahwa were hääl, mis kaua, wäga kaua taewa poole tungis, ristirahwa waew ja häda, walu ja piin, orjus ja pigistus, mis Türgi riigis igal sammul ja simapilgul oli, on ammu ülesse taewasse jõudnud ja kättemaksmise tööriistaks sai Bene maa wälja walitud, et ühte suurt tööd korda saadaks ja ristirahwale Türgi riigis jälle inimese õigust annaks.

Taewa Isa silma ees on kõik ühesugused, ole sa rikas ehk waene, kuningas kõrgel troonil ehk kerjaja wiletas sauna nurgas; hukka lähawad kõik, kes õiget teed ei kõnni ja taewa käske ei täida. Kõige maailma on taewa Isa oma waba tahtmise järele loonud; wabaduse ja inimese õiguse on tema igamehele annud, et ta seda tarwitaks ja seda korda saadaks, mis tema päale pannakse. Uga oh häda! sagedaste, liig sagedaste wõetakse wabadus ja inimese õigus rahwal käest ära,

nagu seda Türgi maal kõige selgemine näha võime, ja tehakse mõistlikud inimesed mõistmata loomade sarnaselt ja veel palju alamaks, sest neilgi on tihti wabadust ja oma jägu õigust. Oh wabadus, oh wabadus! Millal tuleb see pääw, et sa maailmas nenda walitsesid, kudas Issand omast armust isi seda säädinud! Oh inimese õigus, ka sina pead puuduma, ka sinu järele peawad nagu kuldse pääwa walguse järele palju igatsema! Küll nihkub juba asi selle poolest mitmes paigas, ka Neegritele Ameerika maal on nii hästi wabadus kui inimese õigus juba osaks saanud ja ometi on Euroopas Türgi maal sellest ikka alles suur puudus just nagu muistsel ajal, ehk küll Euroopa maa teistel teed peaks näitama ja nendel eesmärgiks olema. Nii sugune hirmus lugu peab suutumaks Euroopa maalt kaduma ja lõppema ja selle pärast on väga kiituse ja tänu väärt, et waestele risti usu wendadele Türgi maale appi on mindud, et nii sugune häbemata ja hirmus lugu, mis kõigele rahwale teutuselt on, wiimaks ometi kõige vähemalt Euroopa maal otsa saaks ja õigele wabadusele maad annaks.

Küll on see tükk väga raskest tööst ja lõpmata waewa, mis meie Wene sõjawäel sääl juures on, et kõigele ristirahwale Türgi riigis wabadust ja inimese õigust saata, siiski, kes kõige kõrgemat asja elus ette tahab wõtta ja korda saata, see ei pea kellegi asja eest kohkuma ega tagasi astuma, mis teda ilal ka edasi minemast takistagu, waid kindlas usus ja lootuses kõndigu ta edasi; kui tal õige asja eest wõidelda, küll siis taewas ta ette wõtmist ja käte tööd õnnistab ja ta pääb wõidu krooniga kroonib.

Wäga kurw ja hale lugu on nendel noortel meestel küll, kes nüüd sõja pärast korraga isamajast ja kottu peawad lahkuma, ilma et nad seda lootnud ehk endid selle wastu säädinud oleksiwad. Muidugi mõista, ei wõi nende lugu just hääks kiita, kes pärisel wõtmise ajal sõja teenistusesse lähawad, aga neil on see ometi enne ette tääda ja nad wõiwad endid aegsaste juba selle wastu ette walmistada. Kes wanemad, õdesid,

wendi, jugulasi, sõpru, maja pidamist ja talitust ehk weel mõnda muud maha peab jätma ja äriste ette ära teadmata ära minema sinna, kus tema teiste keelt enam ei mõista, nagu see meie Eesti poegadega paraku kasina kooli õpetuse pärast tihti lugu on, selle süda ei wõi tõeste mitte rõõmus olla, kui hale lahkumise tund kätte jõuab, waid pisarad woolawad fagedaste silmist ja Sumalaga jätmine lähab õiete raskeks. Ära nähtud asi on tuttav, tulemata elus tundmata ja teadmata. Aga mis teha! Kõik saagu wälja kantud! Mis sündima peab, see peab sündima.

Rahwa kasu on juurem kui ühe ainisa inimese kasu. See jääb meile ja kõikele, kes meist lahkuwad, ainukeseks trööstiks, kellega meie kurwastatud südant finnitame. Kas meil weel pääle selle magust lootust ei ole, mis meile mõnda hääd tulewiku põuest lubab? Selle pärast süda ja meeled kindlaks ja kadugu kurwastus; mis sündima peab, see peab sündima!

Kudas raamatu esimese ande wiimases otsas lühedalt nimetatud sai, oliwad Wenelased wõrje 9. Suunil üle Doonau jõe Bulgaaria maale läinud ja selle üle tahame nüüd natuke pikemaalt kõneleda. Doonau jõgi on, kudas juba täada, kewadel wäga suur; ta pahemad kaldad on madalad ja kui wesi kõrge on, nagu tänawu kewade, siis tungib jõe wesi kaugele wälja ja paneb ümber kaudusid kohti enese alla, nenda et kõik nagu järw ehk meri wälja näitab. Et niifugune lugu üleminemist wäga raskest teeb, on isienesestki mõista. Sest tuli siis ka, mis pärast Wene sõjawäed kawa aega Doonau jõe ääres, kelle paremal pool ääres Türglased weel alati walwafiwad, oma kallist aega pidiwad wiitma. Ühest kohast oleks üleminemine liig raske olnud ja Türglased suure wäega wastu pannud; et aga sest takistusest wõitu saada, lasti Wene sõjawäed järk järgult mööda Doonau jõe äärt ülesse minna, kus juures aga ka alumine Doonau jõe kallas ilma Wene sõjameesteta ei jäänud. Kõige Doonau jõe kalda Rumeenia maal jaeti Wenelasi jalkudesse ära, et need alati walwaksi-

wad ja parajat aega tähele paneksiwad, kus suurest jõest üleminna wõib. Kõik, mis üleminemise jaoks tarwis läks, seda oli juba aegsaste walmis tehtud; kui alles siis, kui Wene sõjamehed juba Doonau jõe ääres oliwad, sildasid ja muud üleminemise tarwidusi tegema oleks hakatud, millal oleks siis asjaga õigeks saadud?

Seefugune Wene sõjawäe laiale lautamine mööda Doonau jõe äärt tegi seda hääd, et Türglased seda ei teadnud, kus kohast Wenelased üle jõe pidiwad minema, kelle wastu panna, kudas mõista, nende päämure oli. Türglased ei wõinud nüüd enam, ehk nad küll seda oleksiwad tahtnud, kõige sõjawäega ühes kohas wastu panna, waid pidiwad selle pärast nendasama nagu Wenelased oma sõjawäge Doonau jõe äärt mööda laiale lautama. Sell kombel oli neil hoopis wõimata suure sõjawäe wastu panna, kui Wenelased jõest üle läksiwad. Iga wiisi katsusiwad nad tääda saada, kus kohal see ometi sündima peaks ja seks saatsiwad nad palju sala kuulajaid wälja, kes Wene sõjawäe edasiminemisest ja ettewõtmisest neile kohe sõnumit andsiwad.

Kui Wene sõjawäed Doonau jõe äärt mööda juba laial igamees oma koha pääl oliwad, anti sõjawäe juhatajale walitsusele tääda, kudas lugu esmalt nendega ja siis Türglastega teine pool kaldal oli, mis pääle siis parajaid üleminemise kohti wälja arwati. Sala kuulajate pärast ei teadnud ka sõjamehed isigi, kus just Türglasti käsile pidi wõetama; üksnes ülematele kindralidele anti selle poolest täädust.

9. Suunil anti kindral Shukowile käsk, et ta oma sõjameestega Galatfi linna juurest wäikeste paatidega, parwedega ja mis just kae pärast oli, üle Doonau jõe Türglaste kallale pidiwad minema, neid säält Kudshaka mägede päält ära ajama ja mägesid ära wõtma. Kõik pidi nenda tasakeste, kui uial wõimalik korda saadetama. Pimedal ööl hakasiwad esmalt tuhhat meest üle Doonau jõe minema. Uga Türglased ei maganud mitte, waid neil oli ka oma jagu walwajaid wäljas, kes,

nii pea kui nad wäha aru saiwad, et Wenelastel üle jõe minemise nõuu oli, sedamaid seda omastele täada andsiwad. Need paniwad endid suure rutuga selle wastu walmis, et Wenelasi wastu wõtta. Ei kuigi kangel Doonau jõe äärest oliwad Türklastel mulla wallidest kantsid, kell kraawid ümber oliwad ja kus neil hää warjul olla oli. Wahe ajal oliwad Wenelased juba üsna ligidale teine poole äärde jõudnud ja päälik Elsner oli nende hulgast esimene, kes teine poole kaldale sai. Temaga ühes tuli weel wiisjada meest järele. Nüüd hakas Wenelaste ja Türklaste wahel suur wõitlemine. Türklased andsiwad omalt poolt Wenelastele kängeste tuld, aga need ei pannud sest suuremat tähele, waid kõik wiisjada meest, kes juba kaldale oliwad jõudnud, tormasiwad waenlaste kallale. Esialt ei tahtnud Türklased taganeda, waid paniwad kindlaste wastu, nenda et mees mehe wastu wõitlema pidiwad. Wiimaks taganesiwad Türklased ometi kraawidest, aga nüüd tuli neile selle eest ka jälle juba suur salk ratsamehi appi! Kui Wenelased abi ei oleksiwad saanud, oleks lugu sell filmapilgul õige kirjuks wõinud minna. Suur õnn oli aga, et teist wiisjada sõjameest nüüd wiimaks ometi Bulgaaria maa kaldale järele jõudsiwad ja omastele appi tõttasiwad. Küll katsusiwad Türklased weel wastu panna, aga mingisugune asi ei aidanud enam; nemad pidiwad wiimaks siiski taganema. Sell wiisil läks öö karmeste mööda ja homiku jõudis kätte. Matshini linna, mis jäält mitte wäga kangel ei olnud, oli ära kuultud, et Wenelaste ja Türklaste wahel tüli oli tõusnud. See oli homiku umbes kellu kuue wõi seitsme ajal, kui korraga selle pärast Matshini linnast hulk Türgi ratsawäge kahe suurtükkiga omastele appi tuliwad. Nüüd pidiwad tuhat Wenelast umbes kolme tuhande Türgi jalamehe ja kolme saja Türgi ratsamehe wastu wõitlema. Küll oli Wenelastel tibe lugu, aga nemad oliwad julged ja ei annud järele, waid tahtsiwad ettewõtmiist korda jaata. Wenelastel oli kõik sõdimine seda rassem, sest et neil mitte ühte ainust ratsameest ega suurtükki ei

olnud. Selle pärast ei jäänud neile muud nõu üle, kui pididwad püüsidega ja bajonettidega enestele teed tegema. Umbes kellu kaheteistkümnne ajal lõuna läks Wenelastel õnneks suurtükki üle jõe wiia, kellega nad Türklasi paremine käpile wõisidwad wõtta. Kord korralt jõudis ka Wenelastel üle jõe abi järele, nenda et wiimaks juba kuus tuhat meest Bulgaaria maal olidwad. See aitas. Iffa enam ja enam saidwad Türklased aru, et nende asi enam wastu panna midagi ei aita ja selle pärast lõidwad taganema.

Wenelaste päämure oli nüüd Dobrudsha maakonda edasi tungida ja kõige päält Kubschaka mäe kinkude pääle uusi mulla kantsisid ehitada, kus warju wõisidwad leida ja Türklastele järele toodud suurtükkidega, kui ehk kallale tuldi, tubliste walu anda. See läks neil ka õnnega korda. Seda wiisi jõudis 10. Juuni otsa.

Laupäew 11. Juunil tungis kindral Zimmermann, oma meestega, kes auru laewade, lotjade, parwede ja paatide pääl üle Doonau jõe läksidwad, edasi Matshini kindluse poole. Et Wenelasi juba palju oli, ei julgenud Türklased sugugi wastu panema hakata; nad katsusidwad, et Matshinist wälja saidwad ja jätsidwad seda Wenelaste kätte. Pippudega, pasuna mänguga ja keisri laulu laulmisega sammus Borodino rügement linna wärawatest sisse. Matshini ristirahwas wõtsidwad Wene sõjamehi suure rõõmuga wastu, sest üks nad nüüd ju Türklaste walju walitsuse alt lahti ei olnud pääsenud ja wõinud paremat põlwe loota.

Kui palju sell üleminemisel Wenelaste ja Türklaste poolt mehi just langenud ja haawatud, seda ei wõi selgeste ütelda. Kudas mõned esmalt jutustasidwad, on Wenelaste surmude ja haawatute arw wäga pisuke olnud, nimelt surmud 44 ja haawatuid 90. Mõned teised selle wastu kõnelewad jälle, et selle üleminemise juures 133 meest surma saanud. Olgu kudas on, selget aru ei ole meil wõimalik üles anda, nii palju wõime ometi julgeste ütelda, et langenud meeste hulk Wene

poolt ifka ometi wäga wäike on olnud. Kudas mitmed wäljamaa sõjapidamise tundjad enne ette arwasiwad, pidi Wenelasi kümnete tuhandete wiisi langema, enne kui nad Doonau jõest üle pidiwad saama. Tänu Sumalale, see ei ole ometi mitte nenda läinud, kudas arwati; taewas on Wene maa ette wõtmist õnnistanud ja teda iga suurema kahju ja kurja, häda ja wiletsuse eest hoidnud. Kui meie ometi weel sinna juurde neid mehi wõtame, kes teisel, kust ka üle Doonau jõe mindi, langesiwad, siis ei tee see ometi kõige siia maale üles antud arwuga mitte ühte ainust tuhatki wälja, kümnetest tuhandest pole rääkidagi. Doonau jõest ülemine mine oli küll tükk rasket tööd ja wõttis palju waewa, aga wäljamaa mehed pidiwad siiski häbiga nägema, et nad endid omas juures tarkuses Wenelaste langemise rehkendusega kaunis hästi petnud oliwad.

Sellesama pääwa õhtul, kui Matshini kindlus Türklaste käest ära wõeti, tuli meie armuline keiser Plojeshti linnast, kus siia maale sõja walitsuse pääkorter oli, oma kolme pojaga, nimelt: Wladimiriga, Alekseiga ja Sergeiga Galatzi linna. Sääal käis ta haigete majades isi neid haawatuid mehi waatamas, kes jõest ülemine misel haawatud oliwad saanud. Lahkete rääkis ta iga ühega ja küsis järele, kudast kellegi lugu läinud. Elsner, kes esimene oli Bulgaaria maale kaldale saama oli ka haawatute hulgas. Keiser pani isi oma käega temale tema wahuse eest Georgi auu märgi rinda.

Matshini kindlus oli esimene, mis Wenelased Türklaste käest ära wõtsiwad; siit tungisiwad nemad, ilma et kuigi kauaks seisatama oleksiwad jäänud, ühte-puhku edasi. Türgimised kohad, mis Wenelased ära wõtsiwad, oliwad Saktshha ja Tultshha, kust Türklased edasi Hirsowa poole põgenesiwad, aga kuhu nad ka kauemaks ajaks warjule ei wõinud jääda. Ühikese ajaga langesiwad kõik kolm kantsi, mis Türklastel Dobrudshha maakonnas Doonau jõe ääres oliwad, Wenelaste kätte, ilma et suuremat werd ära oleks walatud. Türklasi oli wäga wäha nende sees; nad nägigid ära, et Wene wäe wastu panemine

ilma asjata were walamine on ja selle pärast katsusiwad nad, et plagama saiwad. Nii pea kui Wenelased Dobrudsha maad osalt Türglastest saiwad puhastanud, hakati sedamaid Braila linnast silda üle Doonau jõe ehitama, et Wene wägi hästi hõlpsaste ette läinud meestele appi wõis minna. Ei wälta- nud paari pääwa, kui juba esimene sild walmis sai, mis kõige raskemaid suurtükkä üles wõis kanda. Selle esimese silla jä- rele ehitadi weel mõnda teist üle Doonau jõe.

Rantside ja kindluste langemist Wenelaste kätte nähes ja kuuldes tõusis Türglastele suur mure ja see oli nimelt selle pärast, et Wenelased raudteed ära ei saaksiwad wõtta, mis Musta mere äärest Küstendshhe linnast Tshernawoda linna lä- hab. Selle raudteega oli Türglastel kerge kaugemalt sõja moonu sõdimise paikade pääle wiia. Dobrudsha maakond on suure- malt osalt üsna lage ja täis rabasid. Ülepää on Bulgaaria maa kaunis waene ja ilma raudteeta, on sõja wäe ülespida- mine jään wäga raske. Rahwas isi aga ei ole suuremalt osalt sugugi Türglaste sõbrad; kust need eest ära läkswad, jääb lü- wid nad esimestes pääwades koha juba Türglaste wastu mäs- sama. Eks neil seks ka oma jägu õigust ole; kuidas töö, nenda palk. Olekswad Türglased nendega õigel wiisil ümber käinud, siis ei oleks lugu mitte nenda läinud, aga et Türglased alati üksnes seda tegiwad, mis neile meelde tuli, ei ole see ime, et rahwas nende wastu nii wäga wiha täis on. Tah, nenda ifka mõistmata ja sõgedate wiis on; abi tahakswad nemad küll hää meelega, aga ei mõtle isi sugugi selle pääle, kas nad ka tõeste abi wäärt on; käitakse nendega aga nenda ümber, ku- das nad isi teeninud on, siis panewad nad seda wäga imeks ja mõistawad endid kenaste süüft lahti ajada. Siiski on ka teistel märk pääs ja ei aita enam muud kui — wõta wastu, mis ja teeninud oled!

Teine päätükk.

Keiserlik kuulutus Bulgaaria rahvale. Üleminemine Simnitsa linna juurest.

Dr. Bergmanni kiri sõja platšist.

Ikka enam ja enam jõudsiwad Benelased. Türgi maale ja katsusiwad ka mujalt nagu Magureli ja Kalarashi kohal ja Simnitsa = Sistowa wahel üle Doonau jõe tungida. Et Bulgaaria rahwas aga kartma ei löökiswad ega arraks ei lähasiwad, siis andis Wene keiserlik kõrgus parajal üleminemise ajal Bulgaarlaste waigistamiseks järgmise kuulutuse:

„Minu sõdawäe hulgad, kes üle Doonau jõe on tulnud, astuwad täna teie maakonda, kus nad enne juba mõnda korda ristiusku Bulgaaria rahwa elu parandamise eest Balkani poolsaarel on wõidelnud. Wanadest ajaloo mälestustest kinni pidades ja mitme saja aastast wanast südamlisest ühendusest, mis neid õige usu rahwaga ühes pidas, uut jõudu leides, on minu esiwanemad oma sõna ja sõjariistade läbi aeg ajalt Serbia, ja Rumeenia rahwa elu korda kindla põhja pääle pannud ja uue politika seisuga paiga pääle wälja kutsunud. Teg ega mõne sugused olekud ei ole Wene maa armastust homiku maa usu wendade wastu ei rikkunud ega wähenanud. Wene maal on ikka alles seesama armastus ja seesama mure kõige Balkani poolsaare suure risti usku sugu konna liigete eest. Mina olen oma sõjawäe, mis minu wenna suurwürst Nikolai ülema käsu all seisab, hooliks annud teile teie rahwa pühi õigusi jälle kätte saata, mis igas korralises edenemises ja igas seltskondlikus elu seisuses tarwis on. Teie ei ole neid õigusi mitte sõjariistadega wastu pannes kätte saanud, waid sadade aastate wiisi kannatades nende werega, keda usu pärast piinatud, ära teeninud, kellega teie ja teie esiwanemad isamaa mulda olete kaastnud.

„Bulgaaria maa rahwas! Wene maa ette säetud märk on üles ehitada, aga mitte maha raskuda. Sumala nõu järele on Wene maa asi waigistada ja lepitada kõik rahwa sood ja usu seltsid Bulgaaria maal, kus mõnesugusest rahwa soost ja usu seltsist inimesed elawad. Nüüd kaitsewad Wene sõjariistad iga ristiinimest iga ülekohtu ja wägiwaldse teu eest; ükski puutumine tema ihu, elu ehk wara külge ei pea ilma nuhtlemata jääma. Iga ülekohus ja kuritegu peab oma nuhtlust leidma; iga ristiinimese wabadus, auu ja omadus saawad ühetasa kurja eest kaitsetud ja wõiwad julged olla. Selge kohus ja õigus igauhe wastu saab ükski meie tegewuse juhataja olema, nendasama ka kindel nõu ja tahtmine aeg ajalt sääl korralist elu ja õigust jalale säada, kus siia maale korratu wiis ja oma woli on walitsenud.

„Ja teie, Bulgaaria maa Muhamedi usulised, teile on mul kasulikku ja tululikku maanitsust anda. Mul on raske kõik kurja ja wägiwaldsid tegusid teile uueste meelde tuletada. Mitmete südamed teie hulgast on ristirahwa wastu ränga wõlaga koormatud. Inetumad, jäledad ja pahad teud ei saa mitte ära unustatud, aga Wene walitsus ei taha mitte kõike käest nende kurjade tegude üle wastust nõuda, mis mõned üksikud on teinud. Korra päraline ja täieste erapoolik kohus wõtab üksnes neid ette, kelle kurjad teud siia maale ilma nuhtlemata on jäänud. Tundke täna Sumala õigust ja kohtu mõistmist ära, mis teid kätte on saanud, kummardage tema tahtmise alla ja andke oma õigid nõudmisi minu kohtude heoleks, mis igale poole saawad walitsema säetud, kuhu minu sõjawäed uial tulewad. Saage rahulikuks kodanikuks ühes seltskonnas, mis walmis on teile korralise kogukonna elu hädusi kätte paksuma. Teie usk ja Sumala teenistus jääb puutumata, teie elu, auu, wara, niisama kui teie sugukonna liigetel, saawad meil pühad ja puutumata olema.

„Risti usku Bulgaaria rahwas! Teil on nüüd tähtsad päawad käes. Teie ärapäastmise tund Muhameetlaste oma-

woli alt on wiimaks ometi kätte tulnud. Andke nüüd maailmale ristirahwa armastuse eesmärki ja unustage kõik wanad tülid ja näaklemised, mis teil isikeskes olnud, ära. Pange hoolega iga rahwasugu isäranis õigusi tähele. Ühendage endid usuwennad, ühesuguses wennalikus armastuses, mis kõige jäädawa ja kindla elu korra põhjus on. Koguge endid Wene lipu warju ja kaitsemise alla kindlaste kofku, kelle wõidu kõla nii mitu korda juba Doonau jõe ääres ja Balkani mägede pääl on helisenud. Seda mööda, kudas Wene sõjawäed sügawamasse maale edasi tungiwad, saawad Türgi wägiwalla asemele korrallised walitsused asutatud; pea kutsutakse rahwast seks säetud ülema juhatusel all seft isi osa wõtma. Bulgaaria drushhiinid saawad kui kohalikud sõjamehed teenima, mis selle pääle on säetud, et korralline elu ja julgus jalal wõiks seista. Teie oma südame mure ja hool oma isamaad auu ja südame tunnistuse järele teenida, ja erapoolik olek, mis teie oma kohut täites tunnistate, saab maailma ees awaldama, et teie ka selle elu wäärt olete, mis Wene maa ette on wõtnud, nii juure kuluga ja ohwritega teile kätte saata. — Kuulge teie keskele säetud Wene ülemate sõna; täitke truuste nende käsksid. Selle pääl on teie tugewus ja õnn.

„Mandlikult palun ma Sumalat, et ta meile ristirahwa waenlaste pääle wõidu annaks ja oma õnnistust meie õiglase töö pääle maha saadaks.

Alexander.“

See on Wene maa armulise keisri kuulutus. Kudas paistab seft igas reas tema helde meel ja truu püüdmine wälja ja ilmutab meile selgeste, mis tema süda mõtleb. Kõnelegu ehk kirjutagu waenlased mis tahes, aga õigus peab ikka õigusseks jääma ja selle pärast ei aita kõik mustaks määrimine midagi; kes wähagi mõtelda mõistab, see peab aru saama, kudas lugu õiete on. Bulgaaria rahwas wõiwad südamest taewale tänu anda, et wiimaks üks kord ometi Türgi piinamise ja ikke alt lahti pääsewad, kus nad wäga kaua aega on olnud, et parema elu päike neile taewasse on tõusnud ja

armust oma heldet walgust wälja jagada tahab. Wene maa päästab Bulgaaria rahwast Türgi ränga walitsuse alt lahti, paneb Wene walitsuse asemele ja lasseb rahwast ennast oma jagu walitsusest osa wõtta. Selle pärast ei ole ka imeks panna, kui Bulgaaria rahwas Wenelasi, kes neile wabadust toomas oliwad, igas paigas lahkestes ja rõõmuga wastu wõtsiwad. Muidugi mõista, oli ka mõni seesugune Bulgaaria rahwa seas, kes Türglaste poole hoidis, aga nende hull oli wäike ja wõis siwad seda õnneks kiita, et Wenelased nende wastu nenda armulised oliwad. Seda teawad ja mõistawad kõik mõistlikumad Bulgaarlased ära, et üksnes Wene keiser see olla wõib, kes korratumale elule, mis neil Türgi walitsuse all olnud, otja wõib teha ja nende waewa põlwe lõpetada. See rõõm on otsata suur, mis Wene sõjawägi Bulgaaria maale ja rahwale on teinud.

Rimetatud pääwal, see on 15. Juunil, kui keiser Bulgaaria rahwale ülemal tähendatud kuulutust andis, jõudis üks jagu wäge Simnitsa kohal paar kümmend wersta õhtu pool Ruskshuki õnnega üle jõe Sistowo poole kaldale, kust kõige lühem maantee üle Balkani mägede Adrianoopoli linna lähab.

Mõnda wersta Simnitsast ülesse ja alassi mööda jõe pidiwad enne üleminemist torpeedod jõkke saama pandud, et Türglaste laewad mitte üleminemist takistama ei tuleksiwad. Türglastel oli mõnda laewa Nikopoli ja Ruskshuki linna all. 8. Juunil hakati torpeedosid panema ja 12. Juunil oli see töö walmis. Nüüd oli aga laewu, parwi ja muud silla ehitamise riistu waja Simnitsa wiia; need oliwad ammu enne juba walmis ja seisiwad Aluta jões warjul. Pimedal ööl katsusiwad laewad ja parwed Nikopoli linna alt mööda minna ja õnneks ei näinud Türglased seda enne, kui nende suurtükide kuulid enam suuremat kahju ei wõinud teha. Kui asjad juba nii kaugel korras oliwad, siis oli weel seda tarwis, et sõjamehed salaja Simnitsa pidiwad minema. Kõik pidi nenda sündima, et Türglased sellest midagi täada ei saanud. Wäe üle-

matel oli ammu täada, et Türglastel Rumeenia maal mõnda jala kuulajat oli, kes Türglastele kõik täada andsiwad. Neid ja Türglasti oli nüüd väga hädaste tarwis petta. Et seda korda saata, andis suurwürst Nikolai Nikolajewitsch sõjawäe juuremale hulgale käsku, et ta Simnitsa linnast mööda pidi minema ja jääb üle jõe minna katsuma. Üksnes wäike jagu sõjamehi saadeti Simnitsa linna, ilma et neile oleks ööldud, mis neil jääb teha oli. Minukene, kes seda teadis, oli nende kindral. Seesugune sõja kawalus aitas. Türglased läksiwad Wene wäele, mis jõe äärt mööda edasi läks, omalt poolt wastu, nenda et neil, kes tõeste jõest üle minna tahtsiwad, enam ees ei olnud kui umbes kuus tuhat meest. Viig hilja saiwad Türglased aru, et Wenelased üle tuliwad. Nüüd katsumiwad nad Wenelasi küll mehe wiisi wastu wõtta, aga nende asi ei aidanud enam midagi. Lahing hakkas umbes kellu kolme ajal 16. Juuni öösel. Türglaste kuulid tegiwad hakatuses Wene wäele kaunis hästi kahju. Wiis laewa saiwad kuulide läbi nenda rifutud, et nad kõige täiega põhja wajusiwad. Kes õnnega kaldale saiwad, tungisiwad bajonettidega Türglaste kallale, kes peidu paikades warjul oliwad. Hakatuses ei olnud waenlasti kuskilgi näha; seda enam aga tundsiwad Wenelased nende kuulisid. Siiski leiti pea Türglased üles ja nüüd ei antud neile enam armu, waid nad pidiwad taganema. Kudas see kõik sündinud, selle üle on Tartu prohweßsor Dr. Bergmann, kes jääb sõjameeste tohtriiks on, kaunis paljugi kirjutanud ja tema kirja anname siis siin ka meie armjatele lugijatele täada, kust nad kõige ülemineku loo üle pikemat täadust wõiwad saada.

„Kõik maa on Piatra ümberkaudu nagu lagendik,“ nenda kirjutab tema, „pitad, kõrwu jooksewad mäe kinkude read teewad maad mere laenete jarnaseks; mäe kinkude wahed on ühetäsa sügawad ja ilma weeta; mäe kinkude regd ühetäsa kõrged, kõrwenud ja ilma puudeta. Üksnes Türgi nisku ja marja wiina kaswatatakse siin; põllu harimise eest kantakse selle wastu kaunis wäha hoolt. Wiina marja kobarad seisawad niisama

maas nagu meie erne warred wälja pääl. Selle pärast on ka siit maa marja wiin nenda sant, et sõjamehed teda kaljaks nimetawad ja nenda temale tema loomuse järele üsna õiget nime annawad. Pea tuli nende legendikkude pääl äriste õõ kätte ja nüüd puhus jaha tuul meile wastu filmanägu, mis tolmuga kaetud ja ärapäawatunud oli. Iffa waljemaks läks tuul, pikse pilwed tõusiwad ülesse ja wihma jooksis sorinal maha. Et iga wanre pääl puu warwad ja tõrwatud purju riidet kaafas oli, tegiwad woorimehed sedamaid kena kaitsewa katusse. Eht küll Aleksandria linn Piatra linnast kaugemal ei ole kui 28 wersta, läks ometi meie rongil täieste kuus tundi aega, enne kui ta ühest kohast teise jõudis. Nenda jõudis kesk õõ juba kätte, kui esimesed wahid meile wastu hüüdsiwad ja meie jälle lageda maa pääle sõitsime, kus wanfred seisma wõisiwad jääda. Kõik oli pimedas nenda wait ja waga ja kuski ei nähtud tulefid põlewat, et keegi Türgi sala kuulaja täada ei saaks, et siin legendikul 45,000 sõjameest kõige kraamiga edasiminemise kasku ootasiwad. Rahulikult magasiwad nemad, wagusi tõusiwad nad homiku ülesse ja sammusiwad niisama tähele panemata edasi, kui nad tulnud oliwad. Mina teadsin, kus üheksama diviisiooni laatsareti telgid pidiwad seisma ja leidsin neid wahi Kasjaka juhatusel all pea üles. Diviisiooni arst, kes mul tuttaw oli, oli meie õdebe tarwis telgi walmis panna lastnud ja ootas meid õhtu söögiga, kus theewet, leiba ja kitse juustu keha kinnituseks sai. Meie ainus jutt oli üle Doonau jõe minemine, mis tulewal ööl kätte pidi tulema, sest seks oliwad sõjawäe jaud juba nimetadud. Dobrist Dserow pidi 120 wälja walitud sõjamehega hakatust tegema. Selle pääle tuliwad Minski, Woliinia ja Podoolia rügemendid 14. diviisionist, kes kaugemal ees oliwad ja siis alles üheksas diviision, kelle keskel meie olime. Kust kohast ometi üle Doonau jõe pidi mindama, kas paremat kät Turna eht pahemat kät Simnitsa kohalt, seda ei teadnud weel keegi ütelda. Kui teisel hommikul walge wälja tuli, nähti kõik legendikud jala ja suur-

tüki mehi täis olewat. Siin ja jääl wenisivad sõjawäe hul-
gad kõweraks rongideks ja kadusivad lähemate mäe künkude
ridade taha ära, kus maanteed Turna ja Simnitsja poole läk-
siwad. Shtu eel pakiti ka diviisioni laatsareti telgid pääle ja
meie jäime üksi wanfritega maha. Wiimaks, kui pime juba
jälle kätte oli tulnud, sest must pilw kattis hülgawa poolkuu
finni, tuli üks ratsamees tuhat nelja meie juurde Piatra mõisa
õue pääle, kus pääle meid weel tosin arsta seisivad ja käsku
ootasivad. Minu ameti wennad pidiwad fergema kraamiga
eel ära minema, mina aga mitme teisega takka järele töttama
ja Simnitsja lähedal Zintinelli külas finni pidama. Wähem
kui tunni ajaga oliwad kõik ära läinud ja meie lõksime kau-
nis pikkamisi selle pääle takka järele. Mul oli kindel, aga sala
käft käes; ometi ei olnud meie majoril täada, kus poole meie
tee pidi minema.

Ma pidin isi käsksid andma, mis mul Kassaka abiga,
kes alati mu kõrwas oli, mitte wäga raske ei olnud. „Pange
ette!“ „Sõitke ritta!“ „Edasi!“ nenda andsin ma käsksid.
Ma isi käisin wanfrite kõrwas, et pimedas telegrahwi traatidest
kõrwa ei lähaks, kelle ääres meie edasi pidime minema. Kõige
selle pääwa otsa oli meil suurtükide paugutamine ees kuulda,
mis Turna-Nikopoli poolt tuli, aga nüüd oli palawa, kõrwe-
tawa pääwa järele waikne, wilu öö. Tähtede walgusel, sest
pilwed kaisivad Türglaste pahaks tähendusüks pool kuud finni,
tundsin ma teed ära ja tule latriga sõja kaardi kriipsusid, kust
meie pidime minema. Kolme wersta pärast jõudis tee Suhoja
järwe äärde, mis nagu Doonau lahe on ja madalaid maid
weega täidab, kuhu Kalmasani jõgi jookseb. Järwe kallas on
kõrge ja ühetasane; siiski on mõnes kohas ka künkaid leida.
Sga seesuguse künka otsas oli üks kassakas ratsa hobuse seljas
ja need näitasivad hommiku koidu ajal nagu suured kõrged war-
jud wälja. Hommiku kellu kolme ajal kuulti esimest suurtüki
pauku; inimesed ja hobused ajasivad pääd püsti ja pöörasi-
wad sinna poole, kust nüüd pauk paugu järele tuli. Meie

olime juba Zintinelli külasse jõudnud. All oli järw ja siis tõik ümberringi weega kaetud lagedid, kus mitmed kõrgemad kohad nagu saared wee sees wälja paistiswad ja teine pool Doonau jõge Bulgaaria kõrge kallas. Warsti wõisime meie juba suitsu pilwesiid näha, mis iga suurtüki paugu järele ülesse tõusiswad ja mööda kallast edasi läksiswad, kuna nende taga Sistowa linn kõrgete tornidega mäe ääre pääl oli ja Doonau jõe poolt järk järgult mäe poole kõrgemale tõuseb. Korraga tuli teine ratsamees uue käsuga: „kaugemale, kaugemale, nii kaugele kui wõimalik, kunni 9. diwisioni ühenduse paiga pääle!“ Ei olnud kuigi kaua aega mööda läinud, kui meie oma koha pääl olime ja nüüd läksime meie rutuga läbi tolmu ja liiwa püsirohu suitsule wastu. Suurtükide paugud ja püsirohu lastmine hakas ikka karedamaks ja waljemaks minema ja see oli märgiks, et meie mehed juba waenlase kallale oliswad jõudnud ja nüüd laeng laengu wastu waenlasega wahetasiswad. Meie tee ehk parem lai jõot läks nüüd mäest alla Doonau oru poole. Kellu kahetsama ajal hommiku jõudsimme meie esimeste sõjawäe jagude juurde, kes rõõmsaste katelte ümber sõiswad, jõiswad ja nalja tegiswad, nagu ei oleks nende ees natuke kaugemal midagi ja püsirohu lastmine mõni kena tulewärf. Nüüd ei tohtinud meie wanfred enam edasi minna, sest muidu oleksiswad nemad diwisioni edasiminemisel tülits ees olnud. Minu abiarst Dr. Heidenreich, kes juba Ziurgewo linna all pombide lastmise ajal wäga osaw ja julge nagu tubli sõjamees oli olnud, kui kuulid lõhkesiswad ja igal filmapilgul surma tuua ähwardasiswad, kargas ühe kassaka hobuse selga ja kihutas tuhat nelja wõitlejate sekka. Natukesel aja pärast oli ta jään juba kõlbaliku sidadepaiga leidnud ja mina läksin nüüd ka sinna. Üks ohwitser tõi meie asjad ja aitajad õed segasest hulgast läbi sinna järele. Kes Sannitsa linnakesest, mis muud ei ole kui majade hünit Doonau kalda liiwa pääl, on kaew, just niisama tehtud, nagu meie Viivi maal. Kaewu ümber oliswad sidadepaiga telgid üles lööbud. Pahemat kät oli 14. diwisioni tell

Peeterburgi prohwesjori Korsenewski juhatusel all ja paremal pool see, mis minu jaoks oli tehtud.

Seefama tell, kus diwisioni arst meid minewal ööl nii lahkestest wastu oli wõtnud, oli nüüd minu side- ja lõike-saaliks saanud. Lahke ameti wend oli kõik teinud, mis uuema aja haawade talitus iial tarwitab ja oli jaks weel ühe laua asemel kaks lauda walmis pannud. Esiotsa oli 14. diwision üksnes lahingis, nüüd aga läks haawatute hull korruga suuremaks ja wanker wankre ja raam raami järele tuli haawatud meestega telgi ukse ette ja kanti sisse. Mul oli waewalt nii palju aega, et ma päälmisi riidid seljast ära sain wõtta ja suurt põlle ette siduda, mis Tartu naesterahwa komite mulle rohkestest kaasa oli annud, kui korruga werine noor sõjamees sisse toodi, kelle elu nii pea kui wõimalik päästetud pidi saama. Sedamaid oli lahingi kisa ja püsside lastmine teine pool jõge mul meelest kadunud, sest nüüd oli pää-töö haawu siduda ja toherdada. Niisugusel ajal lähwad mitmed haawad ja wead meie kätte wahelt läbi, mis igapäises rahuaegses, koduses arsti talituses kümne aasta sees waewalt korra näeme. Kuna ma haawatuiel, kelle haawu ehk liikmid tarwis lõigata oli, une rohutu andsin ja neid siis puhata lastsin, jäi mul mõni filmapilk aega nende ohwitseridega mõni sõna kõnelema, kelle haawad juba kinni sentud oliwad. Sell wiisil sain ma täada, et lugemata hulga paatide ja lotjade pääl üle jõe oli mindud. Kõige esimesed oliwad gaardi wäe mehed olnud. Silma et waenlased neid tähele oleksiwad pannud, oliwad nad teine poole kaldale jõudnud, jääal aga läks Türgi wahtide kisa ja käre lahti ja ühest weskest, mis mõni jala kuulaja wist põlema oli pannud, tõusis hele tuli ülesse, mis kaugele ära nähti ja mis waenlasti wastu panema kutsus.

Türgi batareid lastsiwad oma suurtükkide kuulijid tihedaste nii hästi paatide ja lotjate pääle sadada, mis jõe pinda katkiwad, kui ka jalameeste pääle, kes siin pool kaldal alla läksiwad ja paatide sisse astusiwad. Mitu wersta laiuti tun-

giiswad merewäe sõjamehed ja Minski rügement üle jõe, kes aga selle korra kõige kangema tule all oliwad. Kes, nagu mina, oma filmaga on näinud, kui raske meie sõjameestel teine pool jõge esmalt pehme, mäda ja pärast järjust kaldast ülesse ronida, peab nende waprust ja mehist meelt tõeste imeks panema ja tänulikult meeles pidama. Need järjsud mäed teine pool kaldal on pööstastega ja wõsandikuga kaetad. Pööstaste ja wõsade taga ette walmistatud kohtade pääl oliwad 5000 Türgi püssimeest, kell kõige paremad püssid käes ja kes kõik tublid lastjad oliwad. Salgu kaupa niiswad need meie wapruid sõjamehi maha. Ometi tungiswad hurraa õiskamisega Minski ja Boliini rügemendid wõsandikku ja wõtsiwad bajonetid kätte. Sest siis ka tuleb nende hull, kes bajonettidega haawatud saanud. Sell wiisil langesiwad mõne tunniga siin rohkem, kui minu arwates kõiges Saksa-Prantsuse jõjas. Ülepää ei ole Türklased mitte seesugused wastased, kellest sugugi lugu ei pea pidama. Mina olen praegu wiie Türklase haawad kinni sidunud ja wõin tunnistada, et nad suured, tugewad mehed on, kes keha jõu poolest Wäikesse Wene maa sirge ja peene kehaga sõjameestest kangelst üle käiwad. Kui tarwis on, mõistawad Türklased omal wiisil mehed olla, tõsiselt wastu panna ja ei ole mitte igapäine suurtükide roog. Mina ei ole mitte näinud, et keegi Türgi sõjawang naernud ehk iialgi nii rõõmus oleks olnud, nagu Prantsuse sõjawangid seda Saksa maal oliwad. Suurem hull Türklasi lastsiwad endid parem furnuks pista, enne kui nad sõjariistad käest maha wiskasiwad. Samm sammult pidiwad selle pärast meie sõjamehed oma werega maad wahwate waenlaste käest ära wõtma ja neid tagasi tungima. Üks nelja Kruppi suurtükiga batarei oli meie wastu. Esimesel tunnil läks meie sõjameestel korda kolm neist suurtükidest ära rikkuda, aga neljas pani wastu ja lastis ilma ära wäsimata rügementide pääle, kes lauluga ja mänguga Doonau kaldalt alla lastsiwad. Alles kellu 11 enne lõunat juhtus see õnnelik pauk, mis ka neljandama suurtüki juu kinni sulgus.

Rõige rohkem mehi on Minski rügemendist langenud ja palju ohwitseriisi surmatud ehk haawatud saanud, aga ka 120 gardiwäe mehest olivad 40 langenud. Kolm wersta olivad nemad õõnest teed mööda edasi tormanud, kui korraga ooberst Dserow langes, kelle jalga raskeste haawati. Wahwa meelega kannatas ta esimese haawa läbiotsimise ja sidumise ajal walu ära ja on nüüd minu hospidalis; ta käsi käib nenda hästi, kui see kellegil purustatud reie luuga wõimalik on. Rõige rohkem haawatuid toodi meile wastu lõunat, kus suurtükide mürin juba wait oli jäänud ja meie ülesse tõusewast püsirohu suitsust näha wõisime, et meie sõjamehed juba ülesse kõrge ja järsku kalda pääle olivad saanud. Kui palju meid ka pääfoteri tohtrid aitasiwad, ka suurwürsti oma tohter oli meile appi tulnud, aga seesugusel kibedal ajal oli siiski wäga raske tarwiliku tööga ja sidumisega walmis saada. Shtu kellu 11 oli mul wiimane haawatud sõjamees kätte all ja mina ja minu abiarstid, meie olime kõige selle aja sees ühe ainsa weerand tunni puhunud.

Olgu küll keegi haawade tohter mõnda aastat haawu sidunud, lõiganud, lahasse pannud ja sääl juures haigete häda kaebamisi kuulnud ja were jooksmist näinud, aga 15 tundi järge mööda ifka sedasama kuulda, näha ja teha, see wõib inimesele seda teha, et kõige suuremas wäsimuses uni siiski pääle ei tule. Kui tänulik olin mina, kui keegi mulle punast wiina ja tüki leiba andis, enne kui ma Doonau kaldale liiwa pääle maha heitsin ja magama jäin. Sellegi pärast olivad ka unes werised sõjamehed ja haawad mul filmade ees ja ma pidin ka unenäus nende kaebdust ja ahastust kuulma, kunni suurtükide mürin mind mu rahutumast unest jälle üles äratas. Üks Türgi monitor oli böse sinna tulnud; ta oli Doonau jõest ülemine mise keelamiseks hiljaks jäänud, aga meie praegu alustatud silla panemise takistuseks oli ta weel aegsaste küll siia jõudnud. Palju kahju ei wõinud ta küll enam teha, sest ühelt poolt wõtsiwad teda Sinnitsja batareid ja teine poolt üle jõe läi-

nud suurtüki oma tule alla ja niisugune kuulide sadu oli te-
male liig. Ta katsus, et minema sai ja teda ei ole pärast
enam nähtud, sest warsti selle pääle pandi uus jagu torpedo-
sid ette, selle ligi ta enam ei tohtinud tulla. Üksna hää oli,
et suurtükkide mürin mind üles äratas, sest sääl oli jälle haa-
watuid, selle haawad sidumist ja abi nõudsiwad. Weel õhtu
hilja oli teine poolt jõe kaldal wõjandikus üks ohwitser leitud,
selle puusa luud Türgi kuul ära oli purustanud. Teda wiidi
Ameerika wiisi kõikewa raamiga edasi. Ka teisi haawatuid
toodi weel juurde. Pöõjad ja õõned teed Bulgaaria kaldal,
mis jõe poolt ülesse lähawad, oliwad laiale pillatud Türglaste
salkadele warju paigaks olnud, kust nad nüüd teisel pääwal
meie sõjamehi lastsiwad, mis läbi weel mitmed haawatud saiwad.

Hilgawa hommiku päikese paistel oli kõik püsirohu suits
kadunud ja Sistowo linn seisis jälle meie filmade ees, aga
tema tornide otsas oli juba kahe pääga Wene kottkas ja kõr-
ges lehwitasiwad Wene sõja lipud. Kõik, kes seda nägiwad,
tõstsiwad kübaraid ja õistasiwad hurraa. Siis hakasime jälle
haigid waatama ja siduma ja wanakrite pääle tõstma, kellega
neid Piatra 53. hospidali wiidi. Rest meie töö ajal teretas
meid korraga sõjawäe ülem käsu andja, kes wara hommiku kin-
dralstabi ülemaga seltsis sõjaplatši waatama oli tulnud. Wäga
lahkel wiisil, kudas ta sõjameestega ümber mõistab käia, te-
retas ta haawatuid ja trööstis neid.

Paar tundi hiljem tuli keiser isi, suurwürst auujärje
pärija ja suurwürst Wladimir meie sõjaplatši waatama. Ta
oli praegu lahingi platši waatamas käinud ja lastis nüüd
ennast igauhe haawatud sõjamehe juurde wiia. Kolme haige
woodi juurde, kes kahetsa ja rohkem kuuli haawa oliwad saa-
nud, jäi ta kõige kaugemaks ja lastis neid oma suuga lahin-
gist kõneleda, kuidas lood sääl läinud. Üks Gesti sõjamees ütles
wäga pundulises Wene keeles: „Keiserlik kõrgus, esmalt pist-
sin mina ühe Türglaste furnuks, siis tuli teine ja pistis minu
furnuks.“ Jälle teised haawatud mehed palusiwad luba warsti

oma rügementi tagasi minna, nende haavad ei olla suuremad asjad ja nemad ei olla veel oma kohut täitnud. Lõpetuseks ütles meie kõrge riigi walitseja, et ta ümberseiswa arstide tööga rahul olla ja pööris siis jälle pääforteri tagasi.

Tuba esimesel lahingi pääwal saidwad kaaja wõetud wanfred haawatud sõjameeste edasiwedamiseks pruugitud. Sga raskete haawatud sõjamees pandi üle kottide pääle lahade ja siidetega pikali ja weeti kolme hobusega pikalt edasi. Murtud liigetega haigid raamide pääle kinni siduda, kus öled all, on kasulik olnud ja ma usun, et siin esimene wedu tee pääl haawadele mitte kahju ei ole teinud. Lõuneks olime esimese haigete wooriga walmis, üksnes kõige raskemalt rinnast ja kehast läbi lastud haiged jäiwad siia. Selle aja olin ma oma tööd teinud ja kõik wälja kannatanud, nüüd aga pidin ma tunnistama, et nälg ja jänu kätte hakasiwad tulema. Oma kaastohtri Korsenewski abiga leidmine marketendri märki, see on: luuda ja tühja pudelit ridwa otsas, kuhu meie nüüd ruttasime. Tõsi, siin oli worsti ja õlut saada; wäga kallid toit, liiategi et meil Austria õlut ees seisid, mis Suut Wiinist siia maale salakauba wiisi oli wedanud ja nüüd umbes sellesama hinna eest müüs, mis Tartus shampanja wiina pudel maksab.

Ka teised wäsinud mehed jõudsiwad pea sinna järele, nagu kindral Kosinski, kelle wan kriise ma astusin ja temaga ühes Piatra 53. hospidali sõitsin. Minu abiarstid ja haigete talitajad õed tuliwad wiimase raskete haawatute wooriga wiimasel õöl järele. Nad oliwad oma tööd auusaste teinud ja selle pärast wäga wäsinud; ka õõse ei olnud nad silma kinni saanud, waid haigete woodide juures walwanud, siin ühte ja sääl teist aidanud ja trööstinud, siin ühele pääpatja säädinud, teise haawu külma weega jahutanud, kolmandama jänu kustutanud j. n. e. Alles wan krite pääl, kellega neid tagasi toodi, jäiwad nad magama, et teise hommiku wara jälle rasket talitust algada. Risti ülendamise ordu on õnnis suurwürstina Heleena Krimmi sõja ajal asutanud ja selle ordu liik-

med on jään palju kasulikke tööd teinud, mis läbi nad nii hästi omal kui väljal maal tuttawaks on saanud. Suurwüürstina Katariina soowimise pääle on 32. ordu öde nende hospitalitesse läkitatud, mis minu juhatusel ja ülewaatamise all oliwad. Tarwilisel tunnil on minu asi, et ma neid ödesid sibeplatši pääle wiin. Et küll esiotsa raske oli neid sell wiisil pruutida, läks asi wiimaks ometi ja naesterahwa waikne, kannatlik meel ja wäsimata töö jõud on selgeste näidanud, kui kasulik ja tulus nende abi lahingi väljal on, kui nende esimene hirm ja kartus ära on kadunud. Arstimise ülewaataja ja kõik arstid tunnistasiwad mulle suu sisse, kui wäga nemad ordu ödesid imeks pannud ja nende abi eest tänulikud olnud. Selle pääle wiis meid kindrali nelja hobuse tõld poolteist tunniga Piatra hospitali uue töösse."

Olgu sest Tartu prohweesjori Bergmanni kirja tüülist jeks forraks küll. Et üleminemine mitte nalja asi ei ole olnud, seda võib selgeste aru saada ja ära mõista. Türklased on mehed, kes ka oma jagu wastu panna woiwad ja Wenelastele oma tulijete kuulidega ja sõjariistadega armu ei anna.

Kui palju selle üleminemise ajal ülepää mehi langenud, seda ei wõi selgeste täada, kuidas ometi mõned kuulutada teawad, saanud jään Wene poolt 9 ülemat ja 291 sõjameest surma, selle wastu haawatud 22 ülemat ja 446 sõjameest. 53 meest on täieste kaduma läinud; suurem hulk on neist küll wist ära upunud, kui wiis laewa põhja läksiwad, teised selle wastu Türgi wangi sattunud.

Selle pääle kui armuline keiser 16. Juunil Sistowos üle Doonau jõe oli käinud ja jään haawatuid üle waadanud, sõitis ta warsti selle järele Sturgewo. Siin lõhkes 18. Juunil üks Türgi kuul üsna keiserliku kõrguse ligidal. Ilma kohkumata küsis keiser, kas keegi haawatud ei ole saanud ja kui wastust anti, et midagi õnnetust ei ole sündinud, lõi ta kaks korda risti ette. 25. Juunil käis keiserlik kõrgus teist korda Doonau jõe ääres Sistowo linna waatamas. Sääal wõeti

teda nii suure rõõmu õiskamisega vastu, kui seda ilal võimalik üles kirjutada.

Selle aja sees tungis Wene väge nii palju kui võimalik üle Doonau jõe Bulgaaria maale ja igal pool pidiwad Türklased eest ära taganema. 17. Juunil wõttis kindral-adjutant Shamshew Dobrudshas Babadagi ära. Dobrist Ismailow pühkis Tsherkelased Dobrudsha maakonnast täieste wälja ja wõttis sellega ühes 50 hoost ja 20,000 karielajat ära. Kaks kardetawat rõõwelt, kes palju paha oliwad teinud, sattusiwad ka sääl juures tema kätte. Kõikis paikus wõeti Wenelasi suure waimustusega vastu.

Kord korralt hakas ka Donau jões wesi alanema ja see fergitas üleminemist Wene sõjawäel hulga. Siia ja sinna ehitadi lenad ja kaunid sillad, kust Türklased enam kudagi wiisi üle minna ei wõinud keelba. Häa meelega oleksiwad monitorid seda teinud, aga jõgi oli torpeedosid täis ja ükski ei tahtnud oma elu meelega ohwerdada. Kudas mõista, oli see Wene wäele suureks õnneks ja Türklased pidiwad wihaga sülitades seda päält waatama.

Kolmas päätükk.

Edasiminemine Bulgaaria maal. Üle Balkani mägede minemine. Plewna lahingid. Keiserlik kuulutus.

Sistowosse ei jäänud üle jõe saanud Wene sõjamehed mitte seisma, waid katsusiwad ühtepuhku edasi tungida. 25. Juunil jõudis kindral Gurko ratsameestega Tirnowa linna juurde ja wõttis selle ära. Pinnas oli enam kui 3000 meest, kes Osman-Basari taganema pidiwad. Türklaste sõja wara langetes aga ühes Wenelaste kätte.

Tirnowo on wana Bulgaaria maa päälinn ja on kolme mäe künka pääle ehitadud. Linna uulitsad on kitsad ja wäga sandiste prügitud. Weel mõne aasta eest elasiwad Türgi kubernerid Tirnowos. Warsti pääle seda kui linn Wenelaste kätte langes, peeti Wene keisre eest pühalikku tänu palwet. Et Tirnowo mitmest küljest tähtsad teed tulewad, nagu Nikopolist, Sistowost, Ruffshukist ja Schumlast, siis oli Wenelastel asja küll selle linna ärawõtmise üle rõõmus alla.

Särgmiste pääwade sees wõtsiwad Wenelased weel mitu wähemat kohta Türglaste käest ära. 29. Juunil wõtsiwad Wenelased Tshairkisti külas wõitlemisega 300 wantert prahiga ära ja saiwad 10 meest wangi, kus juures Wenelaste eneste seast wõitlemise ajal oobrist Ushakow ja 5 sõjameest suutumaks kadusiwad. Langenud meeste furnu kehad, mis wäga ära purustadud oliwad, leiti hiljem ülesse. Haawatud saiwad selle korra üks ohwitser ja 15 sõjameest.

2. Juulil wõttis kindral Gurko ootamata kallaletungimisega Hankisi ära, kus juures palju waenlasti põgenema aeti. Wene poolt ei langenud selle korra enam kui üks mees ja wiis saiwad haawatud.

Tükk maad Tirnowost lõune poole langes ka Grabowo linn Wene Kasakate kätte. Aga ka siin ei olnud Türglastel palju paremad kui mitmes muus paigas, nad wõtsiwad juba aegsaste jalad selga, paniwad õlmad wöö alla ja põgenesiwad ära. Selle pärast oli siis ka wõimalik, et ülema käsuaud ja pääkorter 1. Juulil juba Tirnowo linna wõis ajutadud saada. Teisel pääwal oli telegrahw juba Tirnowost tagasi poole walmis ja suurwürst wõis sellega juba tääda anda: „Mina olen 30. Juunil Tirnowa jõudnud ja siin rahwa õiskamisest all teretadud ja wastu wõetud saanud.“

Mõni pääw hiljem, see on 5. Juulil langes ka Nikopoli kindlus, mis Sistowost õhtu pool Doonau jõe ääres on, Wenelaste kätte. Terwe pääwa otsa lahkunud Wene sõjamehed kuulide rahet maa poolt ja teine poolt Rumeenia kaldat linna

fiise. Palju sõjamehi, nii hästi Wenelasi kui Türglasti langes
sell pääwal, sest mõlemilt poolt wõideldi wihaga ühe teise
wastu. Shtuks saiwad Wenelased wallid jubba oma kätte ja
üksnes linna süda jäi weel Türglastele. Teise hommiku heitis
ka see hääga alla, sest Türgi ülemad saiwad selgeste aru, et
pikem wastupanemine ilma asjata oleks olnud. Mitte üksnes
Ahmed ja Hassan pasha kuue tuhandega sõjamehega ei lan-
genud Wene wangi, waid nendega ühes ka 40 suurtükki ja
2 monitori, mis linna all oliwad. Wiimasid taheti warsti
Türglaste eneste wastu pruutida ja selle tarwis anti kasku,
et Kroonstatist tarwilised meremehed Nikopoli saaksiwad saa-
detud. Nikopoli linna ärawõitja oli meie maalt pärit ja ta
nimi on baron Krüdener.

Kindral Zimmermann, kes kõige esmalt Dobrudsha maa-
konda tungis ja seda Türglastest oma jagu puhastas, ruttas
warsti jälle edasi Silistra kindlust ümber piirama. Sedasama
sündis ka Ruffshukiga ja mõne teise kohaga.

Juba esimesel Juulil oliwad Wene sõjawäe jaud Balkani
mägede juurde jõudnud, kust nüüd tarwis oli üle minna. Nagu
Doonau jõgi on ka Balkani mäed sõdimisel ja edasiminemisel
suureks raskuseks ja takistuseks ees. Mäed isi on kaunis kõrged
ja üle nende harjade minna on sõjawäel hoopis wõimata.
Selle wastu on kül mägedes mõnes kohas orud, kust läbi wõib
pääseda, aga need teed, mis neist orgudest läbi lähawad, on ena-
miste kitsad ja Türglastel ei olnud nende pääl raske Wene
sõjawäe wastu panna. Siiski sünnib ilmas sagedaste, mis
mõnel hoopis wõimata näitab olewat. Türglasted oliwad loot-
nud, et nad Balkani mägedes Wenelasi täieste ehk ometi wäga
kaua kinni pidada jõuawad. Aga tihti aitab nõu ja kawalus
enam kui suur rammu ja wägi. Bulgaarlased, kes Wenelaste
sõbrad on, juhatafiwad Wene ratsameestele wäikese jala tee,
mis üle Balkani mägede lähab. Seda teed mööda hakasiwad
Wenelased üle mägede tungima ja ei olnud kuigi kaua aega
mööda läinud, kui juba mitu tuhat üle oliwad jõudnud. Nende

pää-töö oli nüüd Zamboli ja Üski-Sagra linna ära võtta ja Türklaste raudteed finni panna, mis Adrianoopolist Zamboli lähab, nenda et need enam sõjaväele, mis teine pool Balkani mäge oli, moona järele wiia ei saanud.

7. Juulil sattus ka suur maantee, mis Shipka linnast mööda üle Balkani mägede lähab, Wenelaste kätte. Kindral Gurko ajas säält 12 bataljoni Türklasi põgenema ja wõttis nende käest kahetsa suurtükki ära. Keiserlik kõrgus on isi Tirnowost 7. Juulil selle üle nenda telegrahweerinud: „Hurraa! Shipka kitsas tee on täna meie kätte sattunud. Suurwürist Nikolai on praegu selle röömsa sõnumiga siia jõudnud!

„5. Juulil wõitles Dreli rügement suure wahwusega Türklaste wastu. Gest ja 30. Kasakate rügemendist on ligi 100 meest surmatud ja sedasama wört haawatud. Ohwitseridest on kaks langenud ja wiis haawatud. 5. Juulil wõttis kindral Gurko Kasanluki ja Shipka ära. Täna 7. Juulil läks Dreli rügement jälle Türklaste wastu, aga Türklased põgenesiwad eest ära, ilma et kordagi lastnud oleksiwad. Kellu nelja ajal pärast lõunat jõudis Dreli rügement uueste Türklaste ligidale. Sälle põgenesiwad nad ära ja jätsiwad kolm lippu ja kahetsa suurtükki maha. Shipka Balkani teed on sell filmapilgul Dreli rügement kahe suurtükiga walmamas.“

Shipka oru ja tee ärawõtmine oli Wene sõjaväele suureks kasuks. Kasanlukist on tee Adrianoopeli palju lühem ja mitte nenda raske kui mujalt, nagu Shumlast, Filippopelist ja Sofiast, kus suuremad Türgi sõjaväed Wenelastel ees oliwad.

Selle aja sees kui nimetadud juhtumised Balkani mägedes sündisiwad, oliwad Wenelased juba 3. Juulil ka raudtee jõidu Rustshuki-Warna tee pääl finni pannud. Need Wenelased, kes Dobrudshast edasi tungisiwad, wõtsiwad pea ka Trajani walli ära ja ruttasiwad Türklaste suureks ehmatuseks ka säält edasi.

7. Juulil lauges Doonau jõe kaldal õhtu pool Nikopoli Rahowa linn Wenelaste kätte, kes Türklased, keda umbes tuhat

oli, säält wälja Bidini linna poole põgenema ajasiwad ja nad wõisiwad suurt õnne tänada, et nad Wenelaste kätte mitte wangi ei sattunud.

Ilka edasi katsus kindral Gurko tungida ja sai pea Suleiman pashaga Karabunaris kokku. Kudas kuulutatakse, olla Türglaste kahju sell pääwal suur olnud; 2000 meest olla langenud ja wäga palju haawatud saanud. Kül katsuti Konstantinopolis seda sõnumit iga pidi waleks ajada, aga mis teha, mis õigus on, see peab ka õiguseks jääma ja seda ei wõi keegi muuta. Wene sõjawäed oliwad nimelt Eski-Sagra ja Karabunari wahel kindlas laagres olnud, kui korraga Suleiman pasha Ehrenwerti jalawäe diviisioni ja Tatistshewi hobusewäe diviisioni kallale tuli. Suleiman pasha nõu näitas hakatuses korda minewat, aga pea säädisiwad Wenelased endid lahingi ritta ja tungisiwad paremalt poolt küljest Türglaste kallale. Pea wiskas üks salk Türglasti sõjariistad käest ära, mis järele ka teised taganema hakasiwad. Siiski paniwad suurtükide mehed weelgi tubliste wastu, aga Wenelased lastsiwad lastjad maha ja 8 suurtükki langesiwad sell kombel Wenelaste kätte. Türglastel oli wäga wäha ratsamehi; neid olla kül terve rügement olnud, aga need ei olla mitte lahingisse tulnud, waid tüki maa pääle maha jäänud.

Siiski, kudas juba enne nimetatud, on sõjas õnn liig mitme sugune, pea hoiab ta ühele, pea teisele poole. Õnne seeka juhtub ka sagedaste õnnetus tulema. Reedi 8. Juulil läks kindral Schilder-Schuldner 5. diviisioni 1. brigadi Kostroma rügemendiga ja 8 suurtükiga Türglaste pääle Plewna linna ligidal. Eitewõtmine ei läinud selle korra aga mitte korda. Waenlasi leiti palju rohkem olewat, kui esi otja arwati. Meie sõjamehed, keda natuke rohkem kui neli tuhat oli, hakasiwad küll mehiseste Türglaste wastu tungima, aga ei wõinud ometi midagi teha. Kindral Schilder-Schuldner pidi selle pärast taganema. Teisel pääwal sai ta uusi mehi juurde ja wõis neid nüüd kokku koguda. Türglased jäiwad Plewna linna juurde.

Benelased on ses lahingis kaunis suurt kahju saanud. Surma saiwad 15 ülemat ja haawatud saiwad kindral Knorring, kes Gesti maalt pärilt ja 36 ohwitseri; liht sõjameestest puudu- siwad aga lahingi järele 1878 meest. Üleüldine Bene kahju on umbes kaks tuhat meest suur.

Mõned pääwad hiljem, see oli 18. Juulil katsus Bene kindral Krüdener uueste Türklasi Plewnast wälja ajada. Ta tungis uueste Türklaste kallale, keda aga wäga palju oli, umbes 80,000. Küll paniwad Benelased wapraste wastu, aga ei aidanud midagi, Türklasi oli hirmus palju ja Bene- lased pidiwad wiimaks taganema. Mõlemilt poolt langes selle korra palju mehi. Türklaste nõu oli koguni nüüd siit edasi tungida Tirnowo kallale. Selle pärast jäeti pää- korderi koht Tirnowos maha ja asutadi Bjela, et Türklased mitte nenda hõlpaste selle ligi ei pääseksiwad.

Siin Bjelas oli see koht, kus keiserliku kõrguse poolest senatile käsk sai antud, et üks jagu Bene riigi tagawara wäge teenistusesse peatseiwad saama kutsutud. See käsk on lühedalt umbes nenda: „Meie oleme seda sõja teenistuse põhjuse § 39. pääle tarwiliku leidnud olewat, et üks jagu tagawara wäge sisse kutsutud saaksiwad. Selle pärast käskime meie 1) praegu 188,600 maakaitse meest esimesest jaust kofku kutsuda ja 2) seda ette pandud säaduste järele Euroopa Wenemaal ja Kaukaasia maal korda saata.“⁴

Selle wastu tuli ometi pea selle järele täädus, et keiserlik kõrgus Bessaraabia rahwale, kell muidugi sõja pärast palju tüli on, lubanud on, et nemad tagawara mehi teenistusesse saata ei pruugi. Selle järele ei pidanud siis Bene riigist mitte enam 188,600 meest sõja teenistusesse kutsutud saama, waid neid 3133 meest, kes Bessaraabia maalt sõja teenis- tusesse pidiwad astuma, järele jääma ja selle asemel kõigest riigist 185,467 maakaitse wäe meest sisse kutsutama.

See keiserlik käsk, mis riigi walitseja oma käega alla kirjutanud, sai 23. Juulil senati poolest riigi rahwale awalikult

kuulutatud, et see igas paigas õige pea peaks täidetama ja kõige riigi pojad isamaad aitama kutsutama. Galedat meelt ja kurwa südant teeb, kudas enne juba korra nimetadud, see-
sugune käst wäga mitmele, kui lahkumise tund tuleb, aga sinna wastu ei wõi midagi parata, mis sündima peab, see peab sündima. Kes Sumalaga kottu lahkub ja alati tema poole hoiab, küll tema ka seda siis kaitseb ja õnnetuse eest warjab. Ega ju kottu igaweste lahkuma igamees ei pea; suurem jagu jääwad ju ka sõjas elusse ja ei ole lugu mitte nenda, kudas mõni rumal ütleb, et, kes sõtta lähab, ega see säält enam tagasi ei tulla; ta olla nagu lammas pengi pääl, kelle pääd tahtmise järele maha wõida lüüa. Võpab waenu aeg otja, küll siis suurem jagu sõjamehi jälle armast kodu wõiwad te-
retada ja säält endist elu uueste meelde tuletada.

18. Juulil purustas kindral Gurko tüki raudteed ära, mis Samboli läks ja löi Suleiman pasha mehi suutumaks, kelle käes Seni-Sagra oli, kus juures ta Türglaste käest kaks suurtükki ära wõttis. Teisel pääwal pääle seda löi kindral Gurko teist waenlaste sõjawäge Eski-Sagras, pidi wiimaks ometi, sest et Suleiman pasha sõjamehed igast küljest tema poole tungiswad, pisut jälle taganema, et ometi pea jälle uue jõuga edasi tungida.

Mis sugusid hirmsaid tegusid Türglased haawatutega ja wangidega teewad, on ära rääkimata ja kole. Selle üle on wäljamaa mehed, kell mingisugust põhjust ei ole Türglaste süüd suuremaks teha, kui see tõeste on, waid ennem palju roh-
kem weel nende poolt seisawad, 21. Juulil Kasanliikis järg-
mise protokollis teinud:

„Meie all nimetadud wõeramaa mehed, kellel lubatud sai Wene sõjawäe juures olla ja sõjast Euroopa suurematele aja kirjadele kirjutada, arwame oma kohuseks, awalikult seda toorust täada anda, mis Türgi sõjamehed, kes Shipka teed kaitsewad, wangide wastu üles on näidanud.

17. ja 18. Suunil wõeti mitmed kohad hirmsa wõitlemise ajal ära, mis enne seda oli, kui Türglased kantsisid, mis nad ehitanud, maha jätnud oliwad, kus pea ühed, pea teised siin oliwad, ilma et kellegil aega oleks olnud surnuid ja haawatuid ligi wõtta. Kui wõitlemine lõpenud oli, korjati hulk maha jäetud Türgi haawatuid sõjamehi kokku, keda arstide hoole kandmise alla anti. Selle wastu ei olnud ükski haawatud Wenelane, kell õnnetus olnud, et ta seesuguse koha pääle langes, mis Türglaste kätte sattus, elusse jäänud. Kahekümne wõi kolmekümne õnnetuma pääd oliwad otsast maha raiutud, mitmel kõrwad, nina ja muud liikmed maha lõigatud ja rinnad katti raiutud. Nende pääd oliwad Türgi laagresse wiidud, kus Wene sõjamehed neid hiljem leidsiwad, kui nad kantsisid Türglaste käest ära wõtsiwad. Meie oleme oma filmadega neid otsast ära lõigatud päid ja purustatud kehaid näinud. Mitmest wõis sorte ja liigete kokkutõmmamisest ja ära wäänamisest tuli da, kui hirmus suurt walu nad wälja oliwad enne pidanud kannatama, kui surm neid waewast lahti päästis. Meie oleme ühe furnu keha näinud, kelle pää otsast ära raiutud ja wäga purustatud oli; seda sõjameest oliwad Wenelased raami pääle pannud, kui ta haawatud oli saanud, aga Türglased oliwad korraga pääle tulnud, ilma et Wenelastel aega enam oleks olnud haawatut seltsimeest ära wiia ja need metsalised oliwad õnnetuma elule otsta teinud. Ei kuigi kaugel jäält eemal oli ka üks haigete kandja furnu keha, kell ka enam pääd otstas ei olnud ja kelle kae pääle punane rist oli õmmeldud.

Kuna meie kindlaste selle poole hoiame, mis meie näinud oleme ja nende hooleks, kes isi wõitlemisest päält näinud, seda jätame, et nad sõja õiguse wastu eksimisest üles annawad, mis Türglased teinud, kahte lippu üles tõmmates, et peaaegu ühe korraga Wene sõjawäele tuld anda, kes rahus oli, päneme meie haritud maailmale seda ette, mis koguni esimese teu wastu on, mis wõitlemise pääwal üsna lahingi platsi

ligidal näha oli: ühe külje pääl enam kui 50 haawatut Türglast, kelle eest Wene tohtred hoolt kandsiwad, teise külje pääl hunik otsast ära raiutud päid, mis Türgi sõjameestel jäledaks tooruse märgiks on."

Selle kirja alla kirjutasiwad wiie kuulsa wõeramaa aja kirjade sõja sõnumite kirjutajad omad nimed ja lastsiwad siis iga mees omal maal ära trükkida.

Hirmsad, wäga hirmsad on need teud, mis Türklased ristirahwaga teewad! Külm wärin käib üle keha ja juuksed tõusewad püsti, kui neid kuultakse ehk loetakse. Mitmes kohas on metsalised Türklased omas wihas ristirahwast elawalt maha matnud ja kõigist palwetest midagi tähele pannud. Ristirahwakuulad, kus neid Bulgaaria maal ehk mujal ette tuleb, on nad ära põletanud ja tuha hunikuteks teinud. Tapmine, riisumine, rööwimine, põletamine, äwitamine ja palju seda sarnast on nüüd üsna igapäine asi, mis Türklased ristirahwaga teewad! Hale lugu on, kui keegi Türklaste kätte wangi sattub! Kus toorus, rumalus, sõgedus ja harimata elu kombes alles aset peawad, nagu Türgi maal selle poolest lugu on, jääb ei wõi sõjawang mingisugust armu loota. Mis siin inimene mitte jagedaste mõteldagi ei wõi, seda sünnib hirmsal Türgi maal wäga tihti ristiinimestega ja Wene sõjameestega. Inimeste päid otsast ära raiuda, kõrwad, nina, käed, jalad ja muud liikmed maha lõigata, see on hirmsam kui hirmus ja pärisete pagannate wiis! Ja siiski sünnib seda weel meie päiwil Euroopa maal, mis kõige hariduse wäljalautuse koht peab olema! Lõpema, lõpema peab niisugune hirmus töö, saab küll iga ristiinimene hüüdma ja see on üsna õige!

Neljas päätükk.

Mõned kokkujuhatumised ja wõitlemised Türklaste laewadega.

Mõned wähemad tülid, mis Türgi laewadega ette oliwad tulnud, oleme raamatu esimeses jaus lühedalt kõneleminud. Kõige esimene Wene laewa waenlik kokkupuuutumine Türgi laewadega on, kudas hiljem alles wälja tuli, üsna sõja hakatuses juba olnud. Kudas täada, sai 12. Aprillil sõda kuulutatud. 13. Aprillil purjutas wäike Wene kaubalaew „St. Nikolai“ Kertschi linnast joola koormaga wälja Pooti linna poole. 16. Aprillil juhtus „Nikolai“ Redut-Kalee ligidal nelja Türgi sõjalaewaga kokku. Et „Nikolai“ pääl keegi sõja kuulutusest weel midagi ei teadnud, purjutas ta rahulikult edasi ja ei aimanud midagi paha, kui Türgi sõjalaewad ligidamale tuliwad. Nenda piirati „Nikolai“ ümber ja nõuti, et ta alla heidaks. Et laewa pääl pääle kapteni üksnes neli meest weel oliwad, pidi „Nikolai“ ennast wangi andma, mis pääle üks Türgi laew teda enese taha wõttis ja Baatumi wiis, kus laewamehi sedamaid wangi heideti. 25 pääwa peti neid wahi all ja neile anti üksnes nenda palju toitu, et nad waewalt elada wõisiwad.

Staalia konsuli hoole kandmise läbi Baatumis läks wiimaks asi nenda kaugele, et wangisid säält ära Konstantinoopoli wiidi. Siin kandis Saksa saadik würst Reuß iga pidi nende eest hoolt ja toimetas wiimaks nenda palju, et mehed lahti lasti. Madrustele anti reisiraha ja lasti neid Odessasse tagasi minna, kaptan aga jäi esiotja weel Konstantinoopoli hospitalisse.

Selle wangi põlwe üle kirjutab Herjoni kodanik Wasšiili Salohin, keda ennast ka Wene laewa „Nikolai“ pääl wangi wõeti, umbes nenda:

„Meid oli wiis meest; üks meie hulgast oli Türklane. Laewa kapteni nimi oli Spriot. Kui meie Cüpatoorias laewa

täis olime laadinud, purjutasime meie 21. Märtsil wälja Kertsfist läbi Pooti poole. 16. Aprillil tõusis umbes 15 penikoormat Pootist kaugel mere pääl korraga torm, kellega ühes rahet sadas ja ilm udufeks läks, nenda et meie ankurit sisse pidime wiskama. Kui aga ilm pisut paremaks läks, nägime meie pahemal pool kallast, paremal pool aga kolm Türgi soomuslaewa ja ühe ratastega aurulaewa. Meie saime pea aru, kui kardetaw lugu oli ja katsusime endid eemale hoida, aga soomuslaewad paniwad meie teed kinni ja hakasiwad tuld andma. Meie suureks õnneks ei saanud meie mingisugust wiga, aga et meil wastupanemiseks midagi ei olnud, pidime meie endid Türglaste alla wangi andma.

Aurulaew wiis meid ühe soomuslaewa juurde, mis Nikolai kindluse ligibal ja kelle pääl Türgi laewade ülem oli. Siin kuulati meid korra üle ja wiidi siis aurulaewaga Baatumi. Laewa pääle pandi 14 Türglast ja wiidi siis ühes Baatumi, kus meie temast lahkuma pidime, sest et meid wangi heideti.

Türgi wangid on hirmus hukka läinud, et keegi waewalt seda arwata wõib. Hirm tuli meile neid nähes pääle ja meie arwasime, et meie mitte inimesi, waid kurji waimi wangis näeme.

Need wangid piinasiwad meid hirmsal kombel ja meie olime neliteistkümmend pääwa ses põrgus. Sumal isi teab üksi, mis meie wälja kannatasime! Need poolteist naela leiba, mis meile pääwas anti, wõtsiwad wangid meie käest ära. Sultan laskis meid hiljem, kui ta meie lugu oli kuulnud, Trapetsundi pasha ette wiia. Pölates waatas ta meie pääle ja kästis meid Trapetsundi wangitorni wiia, kus meie wangide poolest weel enam kannatama pidime kui siia maale, nenda et meie juba arwasime, et meie elu ots enam kaugel ei ole. Wangide hulgas oli üks Greeklane, keda poeg iga pääw waatamas käis. Mõlemad andsiwad meile nõu Staalia konsulile kirjutada, mis ta sündis, Greeklase poeg wiis meie kirja konsuli kätte, kes meie eest pashat palus. Pasha nõudis, et meie tema ette tuleme. Kui ta aru saanud oli, et meie täieste rammuta

olime, anti meie puhast tuba ja pool naela leiba enam. Sest pääwast saadik hafas meie käsi paremine käima ja meie lootfime, et pea lahti saame. Konsul palus meie pärast sultani ja andis meie lugu Wene walitsusele täada. Sest tuli siis, et meid tema rehnungi pääle Konstantinoopoli ja säält edasi Wene konsuli juurde saadeti. Siit läks tee edasi Triesti, kus meie juba wabad olime. — Ma pean weel juurde lisama, et wangi ajal kõik meie käest ära wõeti ja meie peaaegu paljalt Triesti jõudfime. Minu seltsimehed jäiwad siia, mina aga läksin Austria maalt läbi Odesfasse."

Musta mere pääl purjutasiwad seft saadik alati Türgi sõjalaewad ümber ja waatasiwad, kas nad midagi kätte ei peakfiwad saama. Siiski oli nende suur waew peaaegu üsna ilma asjata; küll oleksiwad mehikesed hää meelega Wene rannas fiin ehk säält maale läinud, aga igal pool pidiwad nad kartma, et linna ligidal torpeedod ehk mere põhja on pandud ja nad sell wiisil wäga fergeste elust ilma wõiwad jääda. Siiski arwasiwad nad, et wähemate linnade juures wähem karta on ja selle pärast katsusiwad nad ka just nimelt nende kallale tungida.

27. Suunil tuliwad neli Türgi soomuslaewa Süpatooria linna alla ja hafasiwad linna kellu 11 ajal lastma. See wältras kummi kellu kaheni 20 minutit pärast lõunat. Säält juures lasti 62 pauku linna pääle, mis aga olgo kas üle Wene batareide lindasiwad ehk sugugi nende ligi ei jõudnud; üksnes mõningad langesiwad linna, ilma et ometi suuremat kahju oleksiwat teinud. Wene poolt lasti umbes kolme wersta kaugefult nelja fuurtükiga 36 korda waenlasi. Meist läksiwad kuus pauku õnnelikult waenlase pihta. Wenelased ei saanud mingisugust kahju. Pea purjutasiwad waenlaste laewad jälle kaugele mere pääle tagasi ja jätsiwad oma lastmise järele.

Sellesama pääwa langes üks Türgi soomuslaew Kilia linna all jälle Doonau põhja, mehed aga, kes säält pääl oliwad, saiwad kahe Wene aurulaewa läbi, keda warsti sinna

saadeti, õnnega upumise surmast päästetud. Mõnda Türgi laewa oliwad selle korra Suliima jõe suhu tulnud, et jäält Wenelaste ühendust Dobrudsha maakonnaga lõpetada. Tultsha kuberner oli enne igale poole torpeedosid jõe põhja panna lastnud. Türgi laew hakkas ühte Rumeenia laewa taga ajama ja leidis selle tagaajamise pääl otsa. Nenda sagedaste lugu lähab, kes teisele auku kaewab, langeb isi kõige sagedamine sisse. Türgi laew tahtis Rumeenia laewa ära wõtta, leidis ometi isi seda palka ja weel rohkem, ta wajus koguni jõe põhja.

11. Juulil tormasiwad pääl pool Rüstshuki wiis Türgi aurulaewa, ja hakk monitori jõge mööda alla. Kui Wene sõjamehed seda nägiwad, hakkasiwad nad Slobodsiast Türgi laewadele tuld andma, nad põletasiwad kolm aurulaewa ära ja lastsiwad neljandama mere põhja. Mõni pääw enne seda oliwad, kudas juba korra nimetatud, Nikopoli linna ära wõtmisega hakk monitori Wenelaste kätte sattunud, mis nad nüüd Türglaste eneste wastu tahtsiwad tarwitada.

Pea sellsamal ajal kui Türgi laewadel Rüstshuki ligidal niisugune õnnetus juhtus, hakkas leitnant Dubasow, selle kâsu all aurulaew „Nikolai“ ja weel hakk wâhemat laewa oliwad, umbes 20 wersta Silistraast eemal wâitsele Türgi laagrele tuld andma ja sundis Türglasti taganema. Kui neile hiljem üks Türgi monitor wastu tuli, hakkasiwad nad umbes 1000 sülla kauguselt seda lastma. „Nikolai“ wiies pauf tegi monitori lae pääl tulekahju, mis aga Türglastel aega oli ära kustutada. Kümnes pauf pani uuesti midagi monitori pääl põlema, nenda et see lastmise järele jättis ja äärde ruttas, aga Wenelased andsiwad ifka weel tuld järele, mis suurt segadust tõstis. Sell filmapilgul tuli aga Silistraast üks aurulaew ja monitor Türglastele appi ja ka kaldalt katsusiwad Türglased lastma hakata. Wenelased taganesiwad pikkamisi, aga ei jätnud lastmist ometi mitte järele. Meie pool oliwad wigadused wâga wâikesed, kahju ei olnud sugugi. „Nikolai“ suurtükki juhataja oli leitnant Maksimowitsch.

Ribedam wõitlus kui see, kellest praegu kõnelesime, oli aurulaewal „Westal“ Musta mere pääl ühe soomuslaewaga.

12. Juuli öösel äratadi Sewastopoli rahwast suurtükide paufudega magusast unest üles. Rahwas oli suures kartuses ja sõjamehed ruttasiwad igamees oma paiga pääle. Pea saadi ometi aru, kui ilm pisut walgemaks läks, et „Westat“ ööse pimedas Türgi sõjalaewaks oli peetud. Wahilaew sõitis temale wastu ja tõi teda reidi pääle. Seda wõis esimese pilguga näha, et laewale midagi juhtunud oli, kui ta wiimaks sadamas ankruid sisse lastis. Laewa küljed oliwad mitmest kohast purustatud, mastid paljad; pool mahalastud lipud näitawad, et laewa pääl furnuid oli. Wälgu kiirusega lindas sõnum „Westa“ hirmsast wõitlemisest läbi kõige linna.

„Westa,“ kes alles kümne pääwa eest sõja wastu walmis pandud ja siia maale Wene aurulaewa sõidu ja kauba seltsi jagu olnud oli, on rauast, aga ta seinad, mis mitte tolli paksused ei ole, on ometi Türgi laewa kuulide wastu pannud, ehk küll üks ainus mõnus ja diete sihitud pauk teda põhja oleks pidanud lastma. Laewamehed, keda 117 oli, nende hulgas 54 Musta mere äärest, oliwad kõik wabatahtlikult „Westa“ pääle teenistusesse heitnud ja selle järele oli selle laewa pääl nii hästi Musta kui Lääne mere äärest mehi leida. Laewa kapten ja juhataja oli leitnant Nikolai Mihailowitsch Baranow, ja teised ülemad ohwitserid oliwad leitnant Wladimir Platonowitsch Pereleschin ja selle noorem wend, kõik kolm Lääne mere laewade päält.

„Westa“ pääl oli 12 suurtükki, enamiste üheksama naelalised; ka kaks kiirest lastwad suurtükki oliwad nende hulgas, mis aga ühte ainust meest tarwitasiwad ja wäga mõnused oliwad. „Westa“ sõjariistad ja suurtükid ei ole monitori wastu midagi, liiategi et „Westa“ ikka eest ehk takka, selle järele üksnes mõne suurtükiga korruga, aga mitte külje päält ei wõi lasta. Külgede pääl ei olegi „Westal“ pääle ühe

enam suurtükka ja seegi on üksnes selle tarwis säetud, et seda siis pruukida, kui laewa ära tahetakse wõtta.

Pühapääw hommiku 10. Juulil tormas „Westa“ Odesa sadamast wälja ja sai juba teisel pääwal pääle selle wara hommikul waenlasega kokku. Mõlemad laewad ruttasiwad täie auruga ühe teise wastu. Esimesed „Westa“ paugud, mis laewa ninast lasti, ei läinud monitori pihta. Et laewad liig kärmeste ühe teise ligimale jõudsiwad, ei wõi esimest lastmise kaugust nimetada. Enne kui waenlaste monitor laska wõis, oli „Westa“ karme käänamisega tagumise otja monitori poole pööranud. Wastased oliwad nüüd umbes wiis sada jülda weel ühest teisest kaugel. Esimese waenlaste lastmise pääle tõstsiwad „Westa“ mehed walju hurraa hüüdmist. Selle pääle algas kange wõitlemine, mis rohkem kui wiis tundi edasi wältas ja mõlematele kahju tegi.

Türgi suurtükide mehed olla wäga hästi lastnud. Kui üksnes kolm pommi sajast paugust „Westal“ tõeste kahju teinud on, siis tuli see ülepää kõige rohkem „Westa“ osawusest ja käänamisest, mis läbi ta ualgi külge waenlaste poole ei pööranud, waid ifka nina ehk tüüri. See oli ta ainukene pääsemine. Üks ainus kuul külge pihta oleks teda tõeste põhja wajuma pannud. Sääal juures oli alati weel see mure, et Türklane, kelle laew natuke karmem jooksis, „Westa“ pääle tormades teda põhja ei ajaks. Kui palju kardetawaid ja hirmsaid filmapilkusid oliwad nende wiie tunni aja sees, mis laewad wõitlesiwad! Siiski ei löönud wahwad Wene mehed mitte filmapilguks kartma. Silmapilgukski ei jäänud „Westa“ suurtükid wait ja wiimaks oliwad nad kangest lastmisest üsna palawad. Monitor lastis arwemine raskest kümne tollistest suurtükkidest, mis pööraw torn warjas, aga selle eest wõisiwad tema kuulid ka palju enam kahju teha.

Esimene pomm, mis „Westa“ lae pääl lõhkes, tegi juba seesugust hirmu, et oleks pidanud arwama, sest pauguks oleks küll, et laewale otja teeks. Pommi tükid lindsiwad igale

poole laewa lae pääle. Üks ainuke löök tegi ühele suurtükile wiga, werd jooksis igas küljes, kahe suurtüki mehed saiwad surma, mitu laewameest langesiwad raskestes haawatud maha, nendajama ka kaks ohwitseri, wobrist Tsernow ja leitnant Tskowlew.

Need oliwad selle sõja esimesed ohwrid Musta mere pääl. Dobrist Tsernow langes üle ja üle werine kofku, üks pommi tükk oli kõik ta pehmet ihu purustanud. „Süda oli näha“ jutustas hiljem üks laewamees. Siiski elas ta weel mõne filmapilgu, ajas ennast weel püsti, haikas ühe laewamehe ümber kinni ja ütles: „Sumalaga — unustage mitte — tüüri pääl — on laetud — laske!“ Siis suri ta. Ka noor Tskowlew, kes üsna haawu täis oli, — neid leiti hiljem furnu-keha pääl 29 — oli enne surma mõnele ütelnud: „Wennad, mul on taskus kargawtorusid, neid wõite teie weel tarwitada!“ Ka teine Türglase pomm tegi suurt kahju. Ta tegi nenda samuti ühe suurtüki wigaseks ja päris neli ohwert. Jälle purtsas weri igasse külge, jälle langesiwad furnud laewa lae pääle. See korra sai ka ohwitser Pereleschin haawatud. Ta lugu oli hirmus. Ehk ta küll rääkimata walu pidi kannatama, jäi tal ometi meel ja mõistus kätte ja kuulas sagedaste, kui teda wenna kajutisse wiidi, kudas wõitlemisega lugu minna. Ühel hoobil pääsis waenlaste pommi läbi püsirohu kamri kõrwas tuli lahti, nenda et enam palju ei puudunud, et laew wastu taewast ei karanud. Leitnant Pereleschin ruttas raskestes haawatud wenna juurest ära tuld kustuda kaskima, mis ka õnnelikult korda läks. Kolmas pomm pani uuesti midagi põlema, mis aga teist korda kustutatud sai.

Surnute ja haawatute hulk läks ruttu suuremaks. Noor tohter Frankowski wõis waewalt haawatutega walmis saada. Leitnant Pereleschin pidi kolm tundi esimest siset ootama. Ikka wihasemaks ja meele ära heitlikumaks läks wõitlemine. Mõnel filmapilgul oli Türgi laew nii „Westa“ ligidal, et püsfiga juba hästi lasta wõis. Seda nähes kutsus kapten Baranow

kütid karmeste laewa laele ja lastis waenlasi püsfidega lasta. Ta isti oli hää lastja, wöttis ka püsti ja lastis oma kõrge paiga päält.

Wiimaks tuli see aeg kätte, kus „Westa“ filmapilgud loetud näitawad olewat. Waenlased wõiswad ligidalt oma suurtükkidega suurt kahju teha, kuna „Westa“, kell wäikesed suurtükid oliwad, üksnes kaugemalt waenlasele kahju teha wõis. Wäga hädaste oli tarwis sõidu kiirust ülendada. Aga selle tarwis oli kõik otsas.

Dhwitserid katsusiwad wäsinud kütjatele ikka uueste ja uueste uut julgust anda. Kanepid, õli ja kõik muud ollused, mis hästi tuld wõtsiwad, lindasiwad ahju, aga wõitlemine oli juba kõige kängemaks läinud. Korraga andis kapten nüüd oma nõu kõitele täada. See oli wiimane abi ja kõik oliwad sellega rahul. Laewa mehed pidiwad paatidesse minema ja Türgi laewa ära wõtta katsuma. Türgi laewa pääl oli nelja wõrra rohkem mehi kui „Westa“ pääl — aga mis teha, kui elu ja surma wahel enam suurt wahet ei ole! Kui see ka õnneks ei läinud, pidiwad ometi „Westa“ pääle mahajääjad oma laewa üsna Türgi laewa kõrwa minna lastma, püsfirohtu põlema panema ja siis waenlastega ühes wastu taewast lindama. Mis sugune mehine nõu ja mis sugused wahwad mehed! Kui seda meestele täada anti, wõtsiwad kõik mütsid pääst, löiwad risti rindade ette ja hüüdsiwad hurraa! Selle aja sees oliwad ometi suurtükid tüüri juures weel ära laetud. Weel korra pidi nendega lastama.

Leitnant Koshdestwenni, kes leitnant Krotkowiga suurtükide ohwitseride surma järele suurtükide juhatusst tüüri juures eneste pääle oliwad wõtnud, sihtis. Suurtükid sawad lahti lastud ja — oh ime — oli just soomuslaewa torni pihta läinud. Suur segadus tõusis waenlaste hulgas. Nad ei wostanud enam paukude pääle midagi, aur ja suits jooksis luukidest wälja, pomm on õnnelikult lõhkenud, wist koguni masina sees. Seda wõib armata, kui suur „Westa“ kapteni ja laewameeste rõõm

oli, kui nad seesugust juhtumist nägiwad. Waljuste hüüdsi-
wad Wenelased hurraa ja hakasiwad uue jõuga waenlastele
walu andma. Wäike Daawid oli suurele Goljatile surmawat
hoopi andnud. Wõit oli täielik. Monitor pööris ümber ja ha-
kas pikkamisi ära minema. Nüüd tuli Wenelastel uus nõu;
nad tahtsiwad teda taga ajada ja wiimaks wangi wõtta. See
oli ometi liig palju. Sel filmapilgul tulnud kaugelt ka teisi
Türgi soomuslaewu nähtawale. Siiski oli väike õhuke laew
raudse, ilma läbi tungimata soomuslaewa pääle wõitu
saanud.

„Westa“ pidi uusi waenlasi nähes ümber pöörma ja nüüd
terweste 16 tundi kartma, et waenlased uueste kaela pääle
tuleksiwad. Alles sadamas wõidi haawatud meeste eest täieste
hoolt kanda. Südamesse tungiw ja liigutaw oli wiimaks 11 lan-
genud mehe mahamatmine, keda otstata palju rahwast wii-
mase puhkamise paika saatis. Wõitlemise kaheteistkümneks
ohwriks oli leitnant Pereleshin oma haawade kätte juba ära
surnud.

„Westa“ laewamehed kuulutawad, et neil mitte Türl-
lastega waid Inglise lastega tegemist on olnud; Türgi monitor
näitas üsna uus laew enamiste Euroopa riietega sõjamees-
tega olemat, kes iga pidi õppinud mehed oliwad. Siiski ei
aidanud kõik see midagi, laew pidi wiimaks oma meestega,
ehk ta küll suur ja tugew oli, ometi taganema ja sellega tun-
nistama, et wahwad Wenelased tema pääle wõitu oliwad saa-
nud. Imeks panemise ja põlastamise wäärt on see suur jul-
gus ja kartmata meel, mis Wenelased selle wõitlemise ajal
Musta mere pääl üles on näidanud. Surm paistis neile igast
küljest silma, aga siiski ei jätnud nad järele, waid wõitlesiwad
nagu lõwid ja nende wahwus ei jätnud neid häda sisse, waid
saatis neile kaunist wõitu.

Wies päätül.

Wenelaste lood Armeenia maal. Wõni sõna haawatud ja langenud sõjameestest.

Kaamatu esimeses jaus on kõneledud kudas Wenelased Armeenia maal mitmed kindlused ära wõtsiwad, Karši linna ümber piirasiwad, säält siiski edasi tungisiwad ja Türklasi kõige wiimaks Seidekanis löiwad. Sest saadik on Armeenia maal küll weel midagi juhtunud, aga kui meie seda selle kõrwa paneme, mis Bulgaaria maal ja Doonau jõe ääres sündinud, siis ei ole see ometi selle kõrwas midagi. See tuleb isiäranis sest, et Wenelastel Armeenia maal liig wäha wäge, Türklasi aga palju rohkem on ja see on siis ka suuremat edenemist kinni pannud.

Kudas nimetadud, piirasiwad Wenelased Karši linna ümber, ilma et ometi weel kätte oleksiwad saanud. Türklased katsusiwad mitu korda linnast wälja tungida, saiwad ometi iga korra Wenelastest tagasi löödud. Kui aga kindral Boris Melikow wiimaks ometi kuulis, et terwe Muktar pasha sõjawägi Karši linnale appi on tulemas, tundis ta ennast seesuguse suure sõjawäe wastupanemiseks liiaks nõrga olewat; ta jättis Karši linna lastmist järele ja lastis suurtükid Kürükdara ja Aleksandropoli wiia, sõjawäge kutsus ta aga Saima ja Hadshiwala koku, et säääl jalamehi ja ratsamehi ühendada. Kindral Tergufassowi sõjamehed selle wastu pidiwad 3000 ristiinimest oma warju alla wõtma, kes Kurdlaste ja Bashi = Botfukide eest ära põgenesiwad. Need pool metsalised põletanud terwed külad ära. 26. Juunil läksiwad sõjamehed Bajasidi poole, kuhu ka kindral Kalbalai Haan omad mehed saatis.

Bajasidi linna oliwad Wenelased warsti sõja hakatuses juba Türklaste käest ära wõtnud. Pea aga oliwad Kurdlastel ümberkaudusid maid äwitama tulnud ja Wenelasi, keda Bajasidi kantsisid hoidma pandud, koguni ümber piiranud. Et Wenelasi liig wäha oli, pidiwad nad seda sündida lastma. Täieste

23 pääwa wältas seefugune ümberpiiramine, aga Wenelased ei heitnud meelt ära, waid paniwad waenlastele tubliste wastu. Wiimaks jõudis ometi kindral Tergufassow Wenelastele appi. Waenlasi, kes linna ümber piirasiwad, oli umbes 30,000 meest. Rahetsa tundi wõitlesiwad Tergufassowi sõjamehed waenlastega ja lõiwad neid wiimaks põgenema. Neli suurtükki ja umbes sada meest langeiwad Wenelaste kätte. Uga linnas leidsiwad Tergufassowi sõjamehed hirmsa järje olewat. Kõik olnud paljaks tehtud, majad ja uulitsad täis furnukehasid ja kõik kohad mädanud haisu täis. Selle pärast läinud Wenelased pea säält ära ja jätnud linna tuule, taewa jauks, liiategi et kindral kartnud, et külge hakawad tõbed sõjameeste kallale tulewad, kui nad kauemaks ajaks linna jääwad. Neil sõjameestel, kes Bajasidi kindluses 23 pääwa wastu pannud, olnud wiimase otsa pääl wäga kitsas käes. Nälg, häda ja mitmesugused haigused olnud nende kallal ja piinanud mehi hirmsaste. Need sõjamehed saadeti mõneks ajaks koju puhkama, kunni nad jälle uut jõudu wõtawad.

Pääle selle wõtsiwad Türglased weel ühe wäikese koha ära, mis Wenelaste kätte juba korra oli langenud. Rahwast, kes seda alla kirjutada ei tahtnud, et Wenelased neile palju paha teinud, piinati hirmsal kombel.

14. Juulil sattus Eoris Melikow Bashikadiklari ja Napi wabel waenlastega kokku. Türglased oliwad sinna ligidale kantid ülesse ehitanud ja hakasiwad Wenelastel tuld andma. Kindral majori Eoris Melikowi käsu pääle wiidi Türgi bataride wastu Wene üheksama naelased suurtükid wälja, kelle mõnus tuli pea Türglaste batarieisi wait jääma pani. Wenelaste ratsamehed põgenesiwad segases korras ära. Wenelaste kahju ei olnud suurem asi, Türglastel aga wäga suur.

18. Juulil wõtsiwad Wenelased Armeenia wana päälinna Nani ära.

23. Juulil sai oobrist Komarow soodes ülema Tsheli jõe ääres Saisala ja Tshishtir=Nuli juures 2000 Türgi ratsa-

mehega kofku. Naks küttide bataljoni Barätinski käsü all löiwad waenlasti täieste põgenema. Nuli rahwas lastsiwad püssidEGA Wenelasti. Wenelaste ega Türklaste kahju ei olnud kummagil selle korra juur. Waenlaste ülem Mihrali on wäga kardetaw rõöwel.

Sellegi pärast ei ole Wene sõjamehed siia maale weel mitte Karši linna alla tagasi läinud, waid seisawad sääl ligidal ja ootawad parajat aega. Eoris Melikow on küll juba natukesi abi saanud, aga wist ootab ta weel, et seda suurema jõuga Türklaste kallale wõiks minna, nenda et Wenelastel enam taganemist karta ei oleks, kui ka terwe Türgi sõjawägi Aasia maal ennast ühendaks. Alaliste Wenelaste wõitute läbi lähaksiwad Tärklased arraks ja Wenelastel oleks siis kerge nendest jagu saada.

Nenda on siis lühedalt kõneledud lood Aasia maal sõja pidamisega; saab näha, kas säält edaspidi jälle rõõmsamaid sõja sõnumid ei tule, mis hääd edasiminemist ja wõidusaamist kuulutawad. Kudas seda igamees isigi mõista wõib, on nüüd sel suisel ajal sõja pidamine wäga raske, kui waene sõjamees kange palawa ilmaga teed käima ja kui siis ehk waenlastega kofku juhtub, weel koguni sõdima peab. Igi asi on ometi neil, kes kuskil warjul seisawad ja kell muud ei ole teha, kui üksnes wastu panna. Kange päikese kõrwetamine ja palawus teeb liikmid nõdraks ja wäsitab ära, mis ka seks korraks ühes waimu terawusele, agarusele ja waprusele kahju teeb. Selle pärast ei pea sugugi imeks pandama, kui wiimasel ajal, kus palawad ilmad on olnud, Wenelastel edasiminemine wäga raskeks lähab ja suurt waewa teeb. Selle juurde tuleb weel, et maa ja teed, kust Wenelased läbi lähawad, sugugi seesugused ühetasased ega kenad ei ole kui siin meie maal; pea lähab tee mäest ülesse, pea alla ja kes ei teaks seda, kui palju suuremaks koormaks ja waewaks päike käijale niisuguse koha pääl on.

Kui palju mehi siia maale kõiges Wene-Türgi sõjas juba langenud, seda on raske praegu ütelda, küllap hiljem,

kui sõda üks kord otja lõpeb, ehk selle üle selgemat aru saab, kui nähaakse, kui palju mehi väest puuduvad. Siiski on mõned seda enestele waewaks wõtnud, langenud ja haawatud meeste aru üles arvata ja nende rehkenduse järele on siis wiie pääwa aja sees, see on 10. ja 15. Juuli wahel Türgi riigis Euroopa ja Asia maal ühte kokku 530 kindrali, ohwitseri ja lihtlabast sõjameest sõjawäest puuduma jäänud, mis nende arvamise järele endistega kokku 9395 meest wälja teha. Euroopa Türgi maal olla nende wiie pääwa sees 8 kindrali ja ohwitseri ja 85 lihtlabast sõjameest langenud ja 36 kindrali ja ohwitseri ja 153 lihtlabast sõjameest haawatud saanud. Täieste kaduma on aga nende wiie pääwaga 210 meest läinud. Asia maal selle wastu on kahju väga wäike olnud; nimetatud arvamise järele on sääl paljast 12 meest langenud ja 26 meest haawatud saanud. Muudugi mõista, ei läha iga kord lugu nii wäikese kahjuga toime. Bulgaaria maal on Plewna juures isi esimese korraga umbes kaks tuhat ja teise korraga wist seda sama wõrt langenud ja kaduma läinud; see teeb ju isi midagi wälja. Selle wastu on kõigide teiste wõitlemistega kahju, kui ülemal nimetatud arw 9395 meest õige peaks olema, väga wäikeseks nimetada.

Et haawatud sõjameeste häda wähendata, selle tarwis on väga mitmel pool seltsid kokku heitnud, mis omalt poolt jõudu mööda haawatud sõjameestele abi anda püüawad. Seejugu eettewõtmine on väga kiidu wäärt ja kasulik. Warsti sõja hakatuses juba sai Gesti, Piwi ja Kaura maa jaoks „Punase rist“ selts asutatud, selle eettewõtmine on nimetatud maadest keiserina Maria Aleksandrowna loaga raha korjada ja seda haawatud sõjameeste hääks tarwitada. Pea oliwad siin ja sääl abi komiteesid linnadesse säetud, mis omad anded pää-komite kätte saatiwad ja seda weel praegu teewad. Pää-komite wõttis, kui juba rohkem raha kokku oli tulnud, enese pääle, ühe jau haawatude sõjameeste hoole kandmist kõigega tükis oma waewaks toimetada. Selle tarwis saadeti pea mit-

med tohtrid ja haawade arstijad kõige suguste tarwidustega Tartust sõja platsile ette wõetud nõu täitma. Nende hulgas oli ka prohweessor Bergmann Tartust, kelle kirja, mis ta sõja platsist kirjutanud, raamatusse üles oleme pannud.

Igal wiisil katsuti linnades ja maal juba sõja hakatuses ja praegugi weel raha korjata. Sõjameeste hääks anti kontserta, mängiti näitemängusid, peeti kõnesid ja weel mõnda muud ja kõik raha, mis neist sisse tuli, sai haawatud sõjameeste hääks ära saadetud. Ka meie armas Gesti rahwas ei ole selle poolest teiste taha jäänud; usinaste ja ilma wäsimata on nad nenda samuti iga wiisi, kudas iial wõimalik, raha korjata katsunud, mis weel praegugi kaunis suurel määdul sünnib ja nende püüdmine ja ettewõtmine ei ole mitte ilma asjata olnud. Mitmed kihelkonnad on mitmete sadade rublade wiisi raha pääkomite kätte saatnud ja mitte üksnes raha, waid ka muud tarwidusi, mis haawatud sõjameestel waja on. Kõigide andidega kokku, mis siia maale saadud, on raha pääle 75,000 rubla juba korjatud. Mitmed wõera keele aja kirjad kiidawad awalikult meie Gesti rahwast seesuguse hoole kandmise eest ja panewad nende armastust haawatud sõjameeste wastu wäga imeks, sest wäha olla, kes omast pisikust nenda palju on annud kui Gesti lased.

Eotuse järele ei kau ka nüüdgi meie Gesti laste armastus haawatud sõjameeste wastu, kelle hulgas ju, kudas täada, palju oma poegi on, weel mitte ära, waid wäsimata hoolega saawad kõik weel edaspidi seda haawatud sõjameestele ohwerdama, mis kellegil iial wõimalik ohwerdada on.

Eõpetuseks peab weel seda nimetama, et wäga tululik oleks, kui raamatu juures Wene-Türgi sõja pidamise kohtade kaart saaks pruugitud, kust kõik järele wõiks waadata, kus see ehk see koht on, mis sõjas iial ette tuleb. Mis aitab see kõik, kui raamatust midagi loetakse, mis säääl ja säääl sündinud, aga lugija kaardi järele ometi ei tea, kus kohas see on. Niisugune teadmine ei ole peaaegu palju rohkem wäärt kui midagi tead-

mine. Kus aga raamat ja kaart ühes pruugitud saavad ja neid kohti, mis ette tulewad, nenda kaua järele waadatakse, kunni selgeste täada, kus nad on, — sääl alles wõib raamatu lugemisest ja pruukimisest õiget kasu tulla. Sõja kaardid ei ole kallid; kõige wähemaid wõib kümne kopika eest saada. Mis suuremad on, maksawad, kudas isienesestki mõista, rohkem raha. Wäga tululik ja kasulik oleks küll see, kui raamatul enesel kohe seesugune kaart ligi oleks, aga mis teha, iga kord ei ole see mitte wõimalik.

Sina aga, armuline Isa taewas, õnnista meie suurt Wene sõja wäge, kes wõeral maal sõja teed käib ja anna omast armust, et ta risti usu waenlase pääle wõidu saaks! Kauga, liig kaua on Türklased ristirahwale piina ja waewa teinud ja kõik õigust nende käest ära wõtnud, eks nüüd ükskord wõi neile ka paremat põlwe tulla, et nad ka seda elu maitseada saakswad, mis kõigel risti inimestel Euroopa maal on. Kõik riigid waatakswad seda lugu wagustaste päält, kellegil ei tulnud pääle Wene keisre meelde usu wendi appi minna. Selle pärast on siis kõikel õigus Isat selle eest paluda, et tema wägew käsi Wene sõjamehi, kes kaugel wabaduse ja inimese õiguse eest wõitlewad, armuga kõige kahju, kurja ja wiletsuse eest hoiaks ja neid õiget teed käia laseks, et nad wiimaks, kui kuri sõda lõpenud, rõõmuga jälle koju wõikswad tulla, kui nad seda korda saatnud, mis eest nad wäljas sõdimas käinud, ja õnnelikult armast isamaad ja omassid teretada, kellest nad tükki aega eemal on olnud, aga seda näha saada kaugel süda alati õõse ja pääwa igatses ja enne rahu ei annud, kui kallid soow täide sai minna. Meid aga, kes sõjas haawatud, wõta sina isti oma hoole alla ja anna neile juures walus armu ja abi, et nad, kudas sinu nõu on, olgu kas elule paranekswad ja siis sulle tänu ja kiitust tookswad, ehk, kui neile surma tund tuleb, pühast lootuses ja õnnsast usust sinu õigust ja armu pärikswad. Neile lõpetuseks, kes sõjas langenud, jaga rahulikku hingamist ja ole nende hingedele armuline!

Isa, Wene maale anna
Dma armu igal a'al,
Ura katsu pääle panna
Ränti kiusatusi tal!
Unnetuste eest ka hoi
Teda ifka fiin kui sääl,
Dma waimuga weel wõia
Poegi wõera pinna pääl!

Rüüdsel raskel sõja tunnil
Wõta teda kaitseada,
Et ta sinu pühal sunnil
Saaks pea rahu maitsema.
Lase teda forda saata
Wabaduse wõitlemist,
Ikkes rahwast wiimaks waata
Unnelikku olemist!

Isa, meie palwe hääli
Kuulda wõta armust ja!
Ura põlga meie keeli,
Mita ifka hoolega.
Ragu siia maale teinud
Dled helde käega.
See eest toome, mis me näinud,
Tänu oma wäega.

